

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATSER

Professor *Sigfrid Svensson*, Lund: Museerna
behöver ökade anslag 41

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Fil. lic. *Mats Hellspång*, Stockholm: Sportens
sociologi 45

Anders Gustavsson: Kyrktagningsseden i Sve-
rige. Anmäld av docent *Brita Egardt*, Lund 49

Ernst Fischer: Skånska yllebrosaderier. Anmäld
av antikvarien fil. lic. *Inger Estham*, Stock-
holm 52

Bo Lönnqvist: Dräkt och mode. Anmäld av
professor *Sigfrid Svensson*, Lund 55

Gösta Selling: Esplanadsystemet och Albert
Lindhagen. Anmäld av avdelningsdirektör
arkitekt *Björn Linn*, Stockholm 56

Harald Hvarfner: Lappmarks förvandling. An-
mäld av docent *Phebe Fjellström*, Uppsala 58

Gösta Johannesson: Skånes historia. Anmäld
av professor *Hilding Pleijel*, Lund 58

Lars-Olof Larsson: Kolonisation och befolk-
ningsutveckling. Anmäld av arkivarien fil.
kand. *Ake Werdensfels*, Lund 60

A. C. Hultgren: Bygatan. Anmäld av *Sigfrid
Svensson* 62

KORTA BOKNOTISER

Bertil Åstrand: Brunnby kyrka 63

Marian Ullén: Granhults och Nottebäcks kyr-
kor 64

Reimund Kvideland: Norske eventyr 64

RIG · ÅRGÅNG 56 · HÄFTE 2

1973

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Presidenten *Petrén*

Sekreterare: Fil. dr *Marshall Lagerquist*

Bitr. sekreterare: Fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Gösta Berg*

Fil. dr *Marshall Lagerquist*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, 223 62 Lund

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 15 kr

Postgiro 193958

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

Boktryckeri AB Thule, Stockholm 1973

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Museerna behöver ökade anslag

Av Sigfrid Svensson

MUS 65, dvs 1965 års Musei- och utställningssakkunniga, avlämnade i januari 1973 sitt andra delbetänkande *Museerna* (SOU 1973: 5, 292 s). Det förslag som — om det genomföres — skulle innebära den största omgestaltningen av svenskt museiväsen utanför centralmuseerna förelåg dock redan förra sommaren i de sakkunnigas betänkande *Kulturminnesvård* (SOU 1972: 45, 179 s). Enligt detta skulle landsantikvarierna skiljas från länsmuseumerna och istället tillföras länsstyrelserna. Förslaget, som tidigt förhandsaviserats, utsattes för en stark kritik i den av fyra landsantikvarier författade skriften 70-talets museum (anmäld i Rig 1972 s 135 ff). Remisskritiken har också varit kraftig såväl från centrala som lokala instanser.

Decentralisering, medborgarinflytande, kulturspridning är tre av tidens slagord som MUS 65 rider högt på. Förslaget om landsantikvarieorganisationens upplösning kan dock befaras att i sin praktiska verkan ge motsatta resultat. När utredningen anför, att dess förslag är en åtgärd för att "anpassa kulturminnesvården till den nu pågående decentraliseringen av svensk statsförvaltning" har Riksantikvarieämbetet med all rätt i sitt avstyrkande av förslaget framhållit, att kravet på likformighet inte får bli självändamål. Här säges också, att landsantikvariernas möjlighet att upprätthålla sin hittillsvarande breda kontakt med lokala opinioner och intressen skulle försämrast vid en inordning under länsstyrelserna. Ämbetets remissvar är utförligt refererat i Svenska museer 1972: 4. Här har också riksantikvarie Roland Pålsson lämnat ett

förtydligande till det i övrigt så klart och tveklöst formulerade yttrandet. Det gäller möjligheten att ute i landet såsom filialer till riksantikvarieämbetet upprätta vissa distriktskontor för kulturminnesvården. Omnämmandet har vållat missförstånd genom att det inledningsvis sammankopplats med de överväganden beträffande på länsblock uppbyggda landsantikvariekontor som gjorts inom utredningen. Det är alltså olika slag av institutioner som åsyftats.

Åtskilliga av de skäl som talar emot en klyvning av sambandet landsantikvarie—länsmuseum har MUS 65 redovisat i sitt första betänkande. Betydelsen av dem har däremot underskattats. De frågor som landsantikvarie Sten Rentzhog har ställt i en kommentar till betänkandet är härför talande nog (Svenska museer 1972: 4). Han påtalar där med rätta också undervärderingen av etnologiska meriter för kulturminnesvården (ingen etnolog är med i själva sakkunniggruppen).

"Uppenbarligen ligger det i statens intresse", skriver de sakkunniga (s 97), "att den till den nuvarande landsantikvarieorganisationen hörande personalen med dess utbildning och ofta långvariga erfarenhet av kulturminnesvård kan påräknas för den nya länsstyrelseorganisationen" (men kan den det, om statsmakterna mot all förmodan skulle genomföra omorganisationen?). I betänkandet framhålles också det starka behovet av det arkiv- och biblioteksmaterial som finns i länsmuseumerna, dessa "får till uppgift att biträda landsantikvarierna med arkiv- och biblioteksservice" (s 92). Och ytterligare: "De sakkunniga förutsät-

ter, att länsstyrelserna, när det gäller information i kulturminnesvårdsfrågor, i stor utsträckning kan repliera på museerna" (s 89). Man räknar alltså med att personlig erfarenhet, behövligt källmaterial och möjlighet till information finns vid länsmuseumerna. Det skall då sägas än en gång: *verksamheten är odelbar*. De medel som nu föreslås utgå för den nya administrationen kan få ett vida mer effektivt utnyttjande, om de istället lämnas till länsmuseumerna för ytterligare utbyggnad av dessas arbetsmöjligheter. Länsmuseumerna bör samtidigt anförtros ansvaret för en ökad och önskad decentralisering.

*

MUS 65:s andra betänkande Museerna är så till vida ensidigt — och det framhålls också av de sakkunniga — att huvudvikten lagts vid problem som gäller undervisning och utställningsverksamhet, alltså vad som numera bär det fina namnet kulturdistribution. Men även andra viktiga museala uppgifter beröres i betänkandet: insamling, registrering och vård. Ävenså behandlas lokal- och utbildningsfrågor. Förslaget om riksomfattande vandringsutställningar ("riksutställningar") kommer att tas upp i ett tredje betänkande.

Utredningen framlägger många beaktansvärda önskemål och riktlinjer för en intensifiering särskilt av de centrala museernas verksamhet. Publikundersökningar bör göras och publikkretsen vidgas, servicen utökas åt olika håll, pedagogiska och utställningstekniska experiment bedrivs, forskningen fördjupas, bearbetning och systematisering av samlingarna ges ökat utrymme, de internationella kontakterna vidgas etc. Detta låter sig lätt sägas, men utredningen framhäver också att för förverkligandet kräves en betydande ökning av museernas

nuvarande personal och allmänna ekonomiska resurser.

De gällande behörighetskraven för museal tjänst anses i stort sett kunna bli oförändrade. Det framhålls, att självklart bör för de högre tjänsterna "ställas krav på en god forskarmeritering". Utredningen anser vidare, att samma krav också bör gälla inom den utåtriktade sektorn av museernas arbete: forskarutbildningen är "av största vikt för förståelsen av museimaterialets källvärde och dokumentariska egenskaper". Det är av intresse att särskilt notera detta senare, eftersom utredningen finner det ändamålsenligt, att i museerna låta det vetenskapliga och det renodlat museala eller som det också heter i utlåtandet det utåtriktade arbetet handhas av skilda personer. Fördelen härav är dock ingalunda principiellt självklar lika litet som t ex önskvärdenheten av att vid universiteten sätta vattentäta skott mellan forskning och undervisning. Utredningen pekar samtidigt på betydelsen av en icke alltför ensidig rekrytering och på angelägenheten av att till museerna knyta pedagogisk sakkunskap. Detta är naturligtvis inga nya tankar, t ex framhöll förf i en artikel Folklivsforskning och yrkesutbildning i Svenska museer 1948 att "betyg i 'skolämnen' eller skoltjänstgöring böra tillmätas betydelse även såsom museal meritering, och 'museiämnen' och museala tjänstemeriter få icke betraktas som obefintliga för karriären inom den nya skolans olika former". Det förra kravet har nu fått ökad aktualitet, det senare borde också få giltighet!

Att gamla sanningar upprepas i betänkandet är naturligtvis inget fel, det kan vara behövligt med en förnyad understrykning. Dit hör t ex satserna (s 63): "De sakkunniga vill förordas att forskning och bearbetning i den utsträckning det är möjligt

sker samtidigt eller parallellt med materialinsamlingen. Härigenom ges möjligheter till kontroll av insamlingsmetodernas tillförlitlighet och ändamålsenlighet med hänsyn till forskningens behov". Men lika sant är, att en högst behövlig forskning försättes i kläm genom det intensiva yrkandet på en vidgad utåtriktad verksamhet.¹ Att göra en uppklyvning på skilda avdelningar hjälper härvid föga, det kommer ju ytterst an på fördelningen av tillgängliga resurser. Att den forcerade utställningsverksamheten också haft ytlighet i följe går ej att förneka. Besökantalets stegring torde här ofta inte säga mer än TV:s tittarmätningar, att Åsa-Nisse drar publik visste man i förväg. Allvarsmeningen bakom detta: museernas prestanda kan inte mätas i publiksiffror.

Under rubriken Samlingar har utredningen även ägnat en ingående uppmärksamhet åt två av museernas viktigaste funktioner, att vårda sina föremål och att genom registrering göra dem åtkomliga för studier. Det har under senare tid talats mycket om folkbibliotekens ökade utåtriktade verksamhet. Förutsättning är naturligtvis här som för museerna att ekonomiska resurser ställs till förfogande. Men jämförelsen blir ändå haltande. Ett folkbibliotek har till uppgift att vad som finnes i dess förvar skall notas så mycket som möjligt, en försliten bok kan i regel bytas ut. För ett museum är det tvärtom. Utredningen anbefaller utlån och vandringsutställningar. Att sådana tidigare varit omgärdade med restriktioner har naturligtvis skett av omsorg om föremålen. De i utredningen framhållna åtgärderna för en ökad vård av museimaterialet är även en nödvändig konsekvens av den förändrade synen på att "föremålen få icke vidröra".

¹ Jfr Gösta Berg: Museerna och forskningen. Humanistisk forskning 1972: 2.

Museisamlingarnas vård, åtkomst och utnyttjande är i hög grad beroende av tillgången på lokaler, något som utredningen också kraftigt framhållit. I samband med insamlingsverksamheten har den tidigare i betänkandet upptagit frågan om gallring av befintliga samlingar. Påpekandet av "behovet av en väsentligt ökad omfattning av gallringen av de kulturhistoriska samlingarna" är dock en vansklig rekommendation. Ett museiutplock kan inte göras som en arkivgallring och kan heller inte få någon större betydelse i utrymmeshänseende.

Museiföremålens vård är ett gemensamt intresse för forskaren och utställaren (om dessa nu skall vara skilda personer). Det samma gäller museimaterialets registrering. Generellt är väl den nu existerande alltför svartmålad, men i varje fall är den långt ifrån tillfredsställande. Problemet är gammalt, ett gemensamt registreringssystem diskuterades ivrigt redan på en kongress i Stockholm 1930 med representanter för provinsmuseer landet runt. Nu är tiden inne så att de sakkunniga kan föreslå en central föremålsregistrering med ADB (automatisk databehandling) för i huvudsak alla landets museer i den mån det gäller nyförvärv. Även äldre samlingar avses att bli registrerade efter samma metod men med ett något förenklat förfarande. Nära sammanhang med registreringen har en standardiserad nomenklatur — en sådan föreligger redan på det textila området — och ett gemensamt klassificeringssystem. De berömvärda ingående förundersökningar som gjorts beträffande en systematisk registrering har avkastat som resultat, att ett förslag om inrättandet av en registreringscentral nu kan framläggas. Detta är en av de angelägnaste förslag MUS 65 framför.

Motsatsen kan däremot sägas om förslaget om ett "centralorgan för samordnings-

och utvecklingsfunktioner inom museiväsendet", benämnt statens musei- och utställningsråd. Det skulle visserligen enligt de sakkunniga inte saknas arbetsuppgifter för ett sådant organ. Tvärtom utvecklas här en mångordighet som står i ofördelaktig kontrast till den i regel koncisa framställningen i utlåtandet i övrigt. Men här är ingen måtta på alla nyttigheter detta råd med sitt kansli skulle uträtta. Inledningsvis anges: "För att samhällets resurser för museiverksamheten skall bli så väl utnyttjade som möjligt fordras en övergripande planering och en på basis av ingående behovsanalys gjord fortlöpande omprövning av mål och program". Rådet föreslås bestå av en ordförande jämte fem ledamöter, företrädande "de samhällssektorer med vilka museiväsendet främst har att samverka såsom skola, folkbildning, högre utbildning och forskning". En styrelse med denna sammansättning skulle alltså ha ansvaret för den ovan omtalade "övergripande planeringen" och "löpande omprövningen".

Hör det till självaktningen att en utredning måste sluta med att föreslå en topporganisation! Motivering för att förslaget avisas kan hämtas direkt ur förslagstexten: "Ett centralorgan får icke ges sådan ställning, att det kan verka hämmande på museernas initiativ och verksamhet" (s 247). Eller från några andra sidor: "En central styrning av museiväsendets olika institutioner bör sålunda undvikas" (s 94). "Under de senare åren har med stor tydlighet fram-

kommit, hur betydelsefullt det är att museerna i sitt arbete åtnjuter frihet och oberoende" (s 20). "I sina allmänna överväganden har MUS 65 utgått från att varje institution bör ha ett så stort mått av självständighet som möjligt" (s 21).

MUS 65 anser, att den ovannämnda registreringscentralen bör anknytas till det föreslagna museirådet och dess kansli. Det synes dock naturligare, att centralen istället förläggas till något av de stora centralmuseerna, närmast till Nordiska museet, som redan gjort omfattande förarbeten. Samlingar och museikolleger där bör vara en mer stimulerande miljö än en eventuell förläggning till en ny byråkratisk papperskvarn.

*

Ovanstående korta och personliga tankar har icke sträckt sig till de förslag som förläggas beträffande de olika museerna (texten härom upptager omkring hälften av betänkandet). Här skall endast till sist uttalas en förhoppning, att MUS 65 icke skall behöva gå till eftervärlden i minnet av ett olyckligt, destruktivt förslag om upplösning av en beprövad och välfungerande organisation utan genom att utredningen gav statsmakterna insikter om och impulser till en ny och generösare museipolitik, där ökat lokalt ansvar utan onödig byråkrati uppföljes med vidgade ekonomiska resurser. MUS 65 har med all tydlighet visat att de svenska museerna med nödvändighet behöver en kraftig ökning av sina anslag.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Sportens sociologi

Av Mats Hellspong

The sociology of sport. A selection of readings ed. by ERIC DUNNING. New Sociology Library No. 2. Frank Cass & Co. Ltd. London 1971. 377 s., ill.

Att utöva och betrakta idrott är ett av 1900-talets stora fritidsnöjen. När arbetstiden beskurits och fritiden ökat, har idrottens betydelse som avkoppling och förströelse växt. Förhållandet har giltighet över hela världen. Idrottens språk är internationellt, de stora idrottstävlingarna är internationella mötesplatser av en betydelse som saknar motstycke utanför den intellektuella världen. Det räcker med att erinra om, att VM-finalen i fotboll mellan England och Tyskland sommaren 1966 sågs av 400 miljoner TV-tittare över hela världen.

Mot den bakgrunden kan det förefalla märkvärdigt, att idrotten som historisk och sociologisk företeelse inte ägnats mer intresse av forskningen, den kulturhistoriska såväl som den samhällsvetenskapliga. Varken i Sverige eller internationellt sett har en forskning med sådan inriktning varit särskilt livaktig. Förklaringen får väl närmast sökas i den låga prestige som idrottsutövning och idrottsbetraktande haft i akademiska miljöer.

Det senare gäller väl minst om England och USA och det är också oftast från anglosaxiskt håll man emellanåt blir påmind om att en seriös forskning kring idrott ändå existerar. I *The sociology of sport* har Eric Dunning, verksam vid den sociologiska institutionen vid universitetet i Leicester, samlat en rad artiklar i ämnet. Boken behandlar idrottens sociologi, men sociologi har då en vidare och generösare innebörd än den brukar ha i svensk terminologi: även artiklar om idrottens uppkomst och fotbollsspel i medeltidens England ingår i samlingen.

Boken har tre huvudpartier. Det första innehåller artiklar med generellare innebörd, det andra behandlar sportens uppkomst och utveck-

ling och det tredje lägger aspekter på idrotten i det moderna samhället.

När det gäller den första avdelningen, den som behandlar idrotten mer principiellt, märker man att utgivaren inte haft någon uppsjö på bidrag att välja bland. Till några mer raffinerade teoribygggen har inte idrottssociologerna hunnit. Dunning inleder med ett kapitel vardera ur två klassiker om människan och hennes lekar: den holländske kulturhistorikern Johan Huizingas *Homo ludens* från 1938 och fransmannen Roger Caillois *Les jeux et les hommes* från 1958. Huizingas huvudtes är att leken spelat en enorm roll i kulturutvecklingen. Genom att utövas fritt från tvång har lekar lett till innovationer och kulturell förnyelse. Men den lek han tänker på är mer konstnärens och författarens improvisationer än idrottsleken. I sin mycket pessimistiska syn på den moderna civilisationens utvecklingsmöjligheter menar Huizinga, att leken fått allt svårare att hävda sig i västerlandet efter industrialismens genombrott. Även den moderna idrotten är byråkratiserad, har för litet av lekenslag enligt Huizinga, för mycket av allvar och restriktioner.

Mot detta kan man invända att en fastare organisation av idrotten är ett nödvändigt inslag i dels idrottens internationalisering (för att möjliggöra utbyte mellan olika samhällen), dels idrottens demokratisering (för att bereda ett stort antal människor tillträde till tävlingar). Att lekmomentet försvagats i elitidrottstävlingar är sannolikt riktigt, men alltför många bidragsgivare i Dunnings bok stirrar sig blinda på dessa. Inom massidrotten, t. ex. hos de bollspelande pojarna på bakgården, liksom i elitidrottsmännens träning (som kvantitativt vida överstiger tävlandet) är lekenslagen desto mer dominerande.

En annan intressant artikel i bokens första avdelning är Norbert Elias och utgivarens *Dynamics of sport groups with special reference to football* (tidigare tryckt i *The British Journal of Sociology* 1966). Författarna hävdar här att

smågruppsforskningen har ett givande arbetsfält i lagsporterna. De kritiserar den traditionella smågruppsforskningen för att antingen renodla de kooperativa dragen i en grupporganisation eller de spänningsfyllda. En fotbollsmatch erbjuder rika möjligheter att studera den komplexa bild av på en gång kamp och samarbete som författarna menar utmärker varje mänsklig grupp. I en lagsport finns det alltid en spänning mellan samarbete och tävling inom ett och samma lag; varje fotbollsspelare står ständigt i valet mellan att underordna sig ett lagspel eller att utmärka sig med en soloprestation. För den som följer med internationell elitidrott är det inte svårt att se hur olika länders ideologier slår igenom i lagsporterna på denna punkt. Inget ishockeylag i världen bedriver ett så högt utvecklat lagspel som det ryska landslaget, inom vilket soloprestationer inte uppmuntras. I den kanadensiska ishockeyn däremot värderas spelarna individuellt, premieras individuellt och rankas i individuella listor i tävling med varandra.

I bokens andra avdelning läggs historiska aspekter på idrotten. Norbert Elias tar här upp frågan om den moderna idrotten räknar något släktskap med idrotten i det antika Grekland. Elias menar att detta släktskap är en myt, att jämförelserna mellan de moderna och de antika olympiska spelen bygger på bristfälliga kunskaper om de senare och tjänat till att ge den moderna idrotten ökad prestige. Den antika idrotten var främmande för vår höga uppskattning av rättvisa regler och tillät efter moderna begrepp ett ofattbart våld. Leontiskos som blev olympisk mästare i brottning två gånger under 400-talet f.Kr. vann inte sina segrar på fall utan genom att bryta av sin motståndares fingrar. Den som tog livet av sin motståndare förklarades emellertid som förlorare. År 564 fick således Arrhachion från Phigalia det tveklaktiga nöjet att utropas till olympisk segrare sedan han blivit strypt av sin motståndare.

Den moderna idrotten utvecklades i 1700- och 1800-talens England. Orsakerna till detta har diskuterats men knappast utretts till fullo. Den stora skillnaden mellan denna nya idrott och äldre sport var det civiliserade draget som nu kom att bli mer och mer tongivande. Idrottens avbrutalisering fortgick under hela 1800-talet (mest åskådligt kanske inom boxningssporten). Från England spreds den moderna idrotten över världen och att det skedde i engelsk tappning fram-

går av den terminologi som olika språk tagit upp från engelskan (t. ex. franskans "jockey", spanskans "futbol", svenskans "bandy").

En belysning av medeltidens idrott ger Norbert Elias och Eric Dunning i artikeln *Folk football in medieval and early modern Britain*. Som detta spel utövades kännetecknades det av våldsinslag och regellöshet (eller i varje fall från trakt till trakt starkt skiftande regler). Matcherna hade närmast karaktären av väldiga byslagsmål. Folkskaror av obestämd storlek drev bollen fram och tillbaka över stora landområden under varierande tid, ofta från soluppgång till solnedgång. Man begränsade sig knappast till att enbart sparka bollen utan inslag av rugby, boxning och brottning förekom livligt. Resultatet i matcherna blev sällan entydigt, vem som vunnit var ofta oklart. Källorna talar ibland om myndigheternas kamp mot denna form av fotboll på grund av den oro som matcherna skapade.

Fotbollen i medeltidens England påminner i sin våldsamt om idrotten i det antika Grekland. Båda avspeglar den relativt laglösa livsform som utmärkte dessa samhällen. Nästa steg i den moderna fotbollens utveckling i England togs mot slutet av 1700-talet, då public schools tog upp spelet och gav det en mer standardiserad form. Processen beskrivs av Eric Dunning i "The development of modern football". Medel- och överklassen tog över och förfinade ett typiskt underklassspel.

Dunning sätter fotbollens roll vid public schools i samband med de sociala förhållandena vid dessa under 1700-talets slut. Som namnet anger hade public schools ursprungligen inrättats för att ge undervisning åt mindre bemedlade pojkar. Under 1700-talet hade de dock tvärtom de ursprungliga intentionerna förvandlats till överklasskolor. I detta sammanhang inträffade en kris i disciplinen vid public schools, då de adliga eleverna snart öppet visade lärarna sin brist på respekt. I många skolor fick de äldre eleverna ett avgörande inflytande och här utvecklades "the prefect-fagging system", de engelska internatskolornas speciella form för penalism och förtryck av yngre kamrater. Här och var inträffade upplopp och formliga revolter från elevernas sida, som vid Rugby 1797 där armén kallades in.

Det är i detta sammanhang fotbollen kommer in. Som ett led i penalismen kommenderades

de yngre pojkarna ut till fotbollsspel, nattetid om det behagade de äldre, att spela mot varandra eller mot de äldre kamraterna. Denna form av fotboll hade ännu många likheter med den medeltida, rå och regelfattig, avskydd av lärarna. Fotbollen utvecklades ganska olika vid olika public schools, på 1820-talet föddes en lokal form vid Rugby där det var tillåtet att springa med bollen i famnen (vilket senare skulle bli ett spel för sig).

På 1830-talet började public schools liberaliseras under trycket från växande frisinna krafter. Rektorens auktoritet tilltog och nu kom de att använda fotbollen, dels för att förbättra kontakterna med eleverna, dels som ett led i olika karaktärsdanande program. Spelet humaniserades och skrivna regler infördes vid mitten av 1800-talet. Nästa steg i spelets utveckling inträffade på 1870-talet, när det spreds från skolor och universitet till arbetarklassen. Under samma decennium började man ta upp inträdesavgifter av den snabbt växande publiken vid matcherna.

Den tredje delen av Dunnings arbete innehåller artiklar om idrotten i det moderna samhället. Ett av de mer läsvärda bidragen är här Louis A. Zurchers och Arnold Meadows On bullfights and baseball: An example of interaction of social institutions (tidigare tryckt i *The International Journal of Comparative Sociology* nr 1 1967). Artikeln spinner på temat sport och socialisering, d. v. s. hur individen lär sig grundläggande värderingar i samhället genom lekar och idrott. Zurcher och Meadow riktar uppmärksamheten mot två nationalsporter, tjurfäktingen i Mexiko och basebollen i USA.

Författarna genomför sin tolkning av nationalsporternas roll i samhället i sann nyfreudiansk anda. Utmärkande för uppfostran av unga individer, socialiseringsprocessen, är att värderingar påtvingas individen mer eller mindre mot hans vilja, huvudsakligen av föräldrarna. Detta, menar Zurcher och Meadow, föder opposition, ett hat mot auktoriteter som ligger latent men som det är svårt att visa öppet. Nationalsporten är en väg att kanalisera det.

Länder med olika socialiseringsmönster har också olikartade nationalsporter. I Mexiko är familjen starkt auktoritär och patriarkalisk. Den opposition mot den dominerande fadern som blir följden vågar barnen inte visa; den leder hos sönerna till en överkompensering av maskulina

ideal, hos döttrarna ofta till manshat. I nationalsporten tjurfäkting spelas detta latent auktoritetshat ut symboliskt. Unga män identifierar sig med den spenslige tjurfäktingaren i hans kamp mot tjuren, som författarna ser som en faderssymbol. Matadoren behöver inte ha styrka (som inte alla besitter) men mod (som alla skulle kunna ha). Det är beteckande för fader—son-symboliken, menar Zurcher och Meadow, att så många matadorer har smeknamn som betonar deras ungdom: Jodelito, Machquito.

Tjurfäktingen, "the last drama of our time that has death as an immediate object", hör hemma i ett ålderdomligt och hierarkiskt samhälle lika naturligt som baseboll, ett lagspel med byråkratiska och egalitära drag, hör hemma i ett modernt demokratiskt samhälle. Den amerikanska familjen är egalitär, föräldrarna förväntas uppträda som och behandlas som äldre kamrater till barnen, som "pals and buddies". Motsättningarna mellan föräldrar och barn är mindre öppna än i Mexiko, man förväntas lösa uppkomna problem intellektuellt och lidelsefritt. Barnen lär sig undertrycka sina känslor, relationerna blir abstrakta och operonliga. Den vaga opposition de känner spelar de ut i ett spel, baseboll, som med sin abstrakta, egalitära, operonliga karaktär speglar grundläggande drag i det amerikanska samhället.

Författarna menar att båda nationalsporterna kanalisera fiendskap mot auktoriteter, på sätt som är modifierade av kulturellt betingade värderingar. Det är lätt att kritisera ett så pass vidlyftigt resonemang (som kanske i mitt kortfattade referat framstår som väl förenklat). Man kan t. ex. fråga sig om baseboll med den karaktär spelet har enligt Zurcher och Meadow över huvud taget lämpar sig för att kanalisera några känslor, om än aldrig så vaga. Och även om baseboll utan vidare håller ställningarna som USA:s nationalsport, finns det ju andra omåttligt populära sporter i landet som knappast passar in i författarnas mönster (t. ex. boxning, amerikansk fribrottning).

Några artiklar i bokens sista avdelning behandlar problem kring raser och klasser i idrotten. Tysken Günther Lüschen's Social stratification and mobility among young German sportsmen (ursprungligen på tyska i *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* nr 1 1963) är det bidrag i Dunnings bok som ligger närmast

de undersökningar i idrottsociologi som utförts i Sverige (t. ex. av Roland von Euler).

Lüschen söker mäta idrottsaktiviteten i olika sociala skikt och finner inte oväntat att denna relativt sett är högre i de övre socialgrupperna. Tendensen är starkare bland kvinnorna, vilket författaren menar är ett utslag av överklassens friare kvinnosyn. Lüschen jämför också inslagen från olika socialgrupper bland utövarna av vissa sporter. Tennis, skidor (närmast utförsåkning) och hockey (ishockey) framstår som sporter huvudsakligen för över- och medelklassungdomar, medan fotboll är en genuint folklig sport i Tyskland. Såväl konstaterandet om idrottsaktiviteten i olika socialgrupper som rangordningen av olika idrotter torde stämma väl med svenska förhållanden, möjligen med undantag för ishockey som i Sverige är en sport med bredare förankring. En av de slutsatser med mer generell räckvidd som Lüschen drar av sitt material är att ju nyare en sport är, desto högre är dess sociala prestige.

På temat sport som yrke diskuteras i två uppsatser förhållanden inom amerikansk professionell boxning och brottning. Särskilt uppslagsrik är här S. Kirson Weinbergs och Henry Aronds *The occupational culture of the boxer* (tidigare publicerad i *The American Journal of Sociology* 1952). Författarna behandlar, på basis av bl. a. ett stort antal intervjuer med boxare, tränare och managers, boxarnas rekrytering, vanor och värderingar. 1900-talets boxare i USA har nästan undantagslöst kommit ur fattiga miljöer, varit nyinflyttade i storstäderna eller söner till immigranter. Vid olika tidpunkter har olika etniska minoriteter dominerat rekryteringen. På 1910-talet var irländarna den tongivande gruppen, på 1920-talet judarna, på 1930-talet italienarna och efter andra världskriget negrerna. Däremot var det inte vanligt att skandinaver gjorde karriärer som boxare i USA. Skillnaderna mellan olika etniska grupper i detta avseende får sökas i de-

ras skiftande ekonomiska position i samhället men också i deras bosättningsmönster; skandinaverna var inte lika fast förankrade i storstäderna som flera andra grupper.

Ett finskt bidrag, Kalevi Heinilas *Notes on inter-group conflicts in international sport* (föret publicerad i *The International Review of Sport Sociology* 1967) diskuterar viktiga problem kring den nationalism och extrema patriotism, som följer med den internationella tävlingsidrotten. Dessa problem är störst i lagsporterna. Genom att publiken lättare kan identifiera sig med ett lag än med enskilda idrottsmän i ett stort startfält blir lagsporterna attraktivare för den stora publiken som söker spänning, menar Heinila. Fotboll och ishockey är attraktivare för publiken än friidrott och simning. Här skulle man dock vilja invända, att det knappast är lagsporterna ensamma som möjliggör ett enkelt ställningstagande för det ena eller andra laget. Samma mönster med bara två motståndare går igen i en rad populära individuella idrotter, t. ex. boxning och tennis. Sådana duellsporter har minst samma dragningskraft på den stora publiken som lagsporterna. Vidare förvandlas ju individuella sporter som friidrott och simning i alla landskampssammanhang till lagsporter.

Jag hoppas att det framgått av denna översikt, att *The sociology of sport* på ett mycket ambitiöst sätt täcker in ett stort antal givande aspekter på idrottens sociologi och kulturhistoria. Med idrottens internationella karaktär blir en diskussion över nationsgränserna naturlig och fruktbarande. Bokens bidragsgivare kommer från många länder, även om tyngdpunkten ligger i amerikansk och engelsk sociologi. De flesta bidragen har essayistisk karaktär och diskuterar knappast metodiska problem. Den som intresserar sig för svensk idrottshistoria har inte mycket hjälp att hämta på det metodiska planet i Dunning's bok, däremot en mängd uppslag och hypoteser och ett mycket rikt komparativt material.

ANDERS GUSTAVSSON: *Kyrktagningsse-
den i Sverige*. Deutsches Ref. Skrifter
från Folklivsarkivet i Lund 13. Diss.
Lund 1972. 338 s., ill.

— ett faktum som inte bör skymmas av en del oklarheter och brister vad beträffar aspekter och materialanalyser som i det följande kommer att omnämnas.

Redan i inledningen sättes kyrktagningen i Sverige in i ett geografiskt vidsträckt och tidsmässigt djupt sammanhang. Med hänvisning till en egen nyligen publicerad skrift¹ omtalar förf. att den nyblivna modern i äldre tid i vårt land, som på många andra håll i världen, varit underkastad vissa förhållningsregler. Umgängesförbud, kultiska och sexuella förbud förekom. Återupptagandet i den sociala och religiösa gemenskapen har skett genom en särskild ceremoni som i Västerlandet utformats av kyrkan efter förebild i den gammaltestamentliga judendomen. I vissa delar av Sverige har kyrktagning efter barnsbörd varit allmän in på 1900-talet.

Denna presentation av undersökningsobjektet visar klart att det ger utrymme för många problemställningar och infallsvinklar. Författaren har emellertid valt en bred uppläggning och vill behandla vad han benämner kyrktagningsleden i Sverige. De olika moment som tillsammans är avsedda att ge en helhetsbild av leden har realgrupperats och tagits upp till undersökning ett efter ett, varvid såväl tids- och rumsomständigheter som förhållandet mellan reglering och praxis observerats. Även en jämförelse med utformningen i Danmark och Norge har kontinuerligt skett.

Förteckningen över källor och litteratur bär vittnesbörd om omfattande arkiv- och litteraturstudier. Ett stort och mödosamt arbete har utförts för att ifråga om alla upptagna moment täcka hela undersökningsområdet i såväl tid som rum. För nutidsskedet har förf. dessutom själv samlat in material i fältet och för data om den kyrkliga regleringen av och inställningen till kyrktagningen har inga översikter funnits att anlita. Det är därför utan tvekan ett högt kvalificerat och värdefullt arbete som utförts och jag är övertygad om att avhandlingen kommer att bli till glädje för många och till nytta för forskningen. I en lättöverskådlig form presenteras här ett väl samlat material och en objektiv grundsyn präglar hela framställningen. I en monografi av denna art är insamlingen och den systematiska redovisningen av data i och för sig resultat av bestående värde

¹ Den nyblivna modern. En etnologisk beteendestudie. Vetenskapssocieteten i Lund Årsbok 1972.

Ett begrepp vars innehåll och betydelse för avhandlingen är svårt att tyda är *sed*. Under rubriken Problem definieras och diskuteras detta speciellt och här införes och kursiveras även det kollektiva singularret kyrktagningsleden, som säges omfatta "såväl det yttre ramverk som betingas av nödvändigheten att fixera en ceremoni till tid och plats, anskaffa funktionärer m. m. som de agerandes beteende, aktens utformning och innebörd samt sedens upplösning och eventuella återinförande". Denna s. k. helhetssyn på kyrktagningen återspeglas också i dispositionens realgruppering. Varje upptaget moment har ägnats lika stort intresse och markerats på samma sätt. Så står t. ex. Dräkt, Bjudning, Plats, Form, Innebörd och Upplösning som likvärdiga storheter. I syntesen konstaterar sedan författaren: "Det får alltså anses berättigat att anse kyrktagningen som en sed snarare än som en av kyrkan i allo reglerad rit. Redan under medeltiden kunde den som vi sett betraktas som en *consuetudo*." Detta tyder på att en hypotes att kyrktagningen varit en sed enligt given definition är den primära problemställningen. Uppenbart är i varje fall att författaren genom införandet av sedbegreppet och "helhetssynen" öppnat vägen för kritik. Så saknas t. ex. all konsekvens i användandet av termerna kyrktagning/kyrktagningsleden — än avses härmed själva handlingen att låta sig kyrktagas, än kyrktagningsakten och än det behandlade komplexet. Och själva sedbegreppet, dess avgränsning och användning, är som sagt diffust.

Enligt recensentens mening hade det varit rikigare att göra en klar åtskillnad mellan kyrktagningsakten och dess utformning å ena sidan och kyrktagningens integration i samhällslivet å den andra sidan. I sistnämnda fallet kunde då inrangerandet i högtidsmönstret spelats ut mera markant mot avståndstagandet från den icke kyrktagna barnaföderskan och måhända lett till mer skärpta och givande problemställningar.

Rumsaspekten och utbredningsproblematiken dominerar helt i avhandlingen. Var detalj i det svenska traditionsmaterialet har karterats. Om rumsliga variationer framträtt har kartorna medtagits, i annat fall har de arkiverats och hänvisats till i texten. Det rör sig allt som allt om 80 kar-

tor. Att påvisa de olika företeelsernas utbredning i rummet synes ha varit ett mål i och för sig snarare än ett medel. I varje fall är det svårt att skönja vad författaren velat uppnå med denna totala kartering. Resultaten står inte i rimlig proportion till arbetsinsatsen. För vissa företeelser har inga avgränsade utbredningsområden kunnat konstateras medan författaren för andra fått fram bestämda s. k. kärnområden: kyrktagning i hemmet, kyrktagning i samband med barnets dop, karamellbjudning i kyrkbänken, följekvinnor, maken lämnar utskyllderna, den enkla bjudningen med endast en följekvinna som gäst, kyrktagning vid dörren, bjudningar i närheten av kyrkan, offer i stocken, vändning åt höger efter kyrktagningen. De huvudsakliga kommentarerna till dessa kärnområden rör sig om huruvida de sammanfaller med stiftsgränser eller uppvisar enhetlig näringsgeografisk struktur och om karteringsobjektet är ålderdomligt och tidigare haft större utbredning eller ej. Endast i ett par fall har utbredningen spelat någon roll i förf:s tolkning av vidare sammanhang vilket dock i och för sig kanske snarast är en fördel.

Materialets relevans för en undersökning ur denna aspekt kan nämligen också ifrågasättas. Förf. skriver att "undersökningens basmaterial utgöres av traditionsuppteckningarna eller det äldre nutidsmaterialet, där sagesmännen huvudsakligen ger upplysningar om kyrktagningsseden under senare delen av 1800-talet, då denna förekom på de flesta håll i Sverige". Kartorna skall åter spegla ett tidsplan. Materialet består av de c:a 5 600 svar som insamlats med ledning av ett frågeformulär (LUKA 1) utarbetat på Kyrkohistoriska arkivet i Lund och använt för att få en helhetsbild av det äldre kyrkolivet i olika bygder. Här ingår också några korta frågor om kyrktagningen. Till detta kommer svar på frågelistor som sänts ut från de olika folklivsarkiven samt en del fria uppteckningar. Författaren påpekar att LUKA-svaren har en ojämn geografisk fördelning då drygt $\frac{2}{3}$ delar kommer från de västsvenska stiftet. Från de mellansvenska stiftet finns förhållandevis få uppteckningar men materialet kompletteras här genom uppteckningar från folklivsarkiven i Stockholm och Uppsala. Sagesmännen är till största delen födda mellan 1850 och 1900 och deras uppgifter gäller huvudsakligen slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

Under just den tidsperiod som traditionsupp-

teckningarna fördelar sig på minskade emellertid successivt frekvensen av kvinnor som lät kyrktaga sig. På vissa håll i landet gjorde sig minskningen tidigare märkbar än i andra. Om kyrktagningens upplösning skriver författaren (s. 223): "Sammanfattningsvis kan sägas att kyrktagningen vid 1900-talets början var helt försvunnen eller starkt uppluckrad i hela mellersta och norra Sverige samt i Ld [Lunds stift]. Till detta område hörde även Li [Linköpings stift]. Förutom Gbg [Göteborgs stift] förekom seden något så när regelbundet endast inom Ska [Skara stift], Klm [Kalmar stift], södra delen av Vö [Växjö stift] (Kronobergs län) samt i Västerbottens kustland. Den synes också ha varit vanlig på Gotland." Kyrktagningen minskade och/eller upphörde alltså tidigast i norra och mellersta Sverige, dvs. inom just de områden som traditionsmaterialet sämst täcker och från vilka materialet insamlats senast och sagesmännen alltså generellt är yngst. Konsekvenserna av detta för karteringen diskuteras överhuvudtaget inte. Ett stickprov visade tydligt vilken inverkan sagesmännens ålder och hemvist kunde ha på svaren. Från Orsa där enligt förf. kyrktagningen "uppluckrades" redan på 1860-talet (vilket i stapeldiagrammet motsvaras av att 60 % av de nyblivna mödrarna då kyrktagits) fanns fem uppteckningar, samtliga svar på LUKA 1. Sagesmännens födelseår fördelar sig inte här över hela tidsperioden 1850—1900 som när LUKA-materialet behandlas i klump utan den äldste var född 1871, den yngste 1885. Ingen av dessa hade sett någon kyrktagning. Hustrun till en av dem sade sig dock ha minne därom: "Det var en kvinna som skulle kyrktagas, som stod på knä, men det var inte i kyrkan utan på ett husförhör el. dyl. Jag minns ej att hon hade någon följekvinna och inte heller några karameller". Det är naturligtvis helt självklart att sagesmän födda 1850 kan beskriva förhållandena sådana som de själva upplevt dem från c:a 1865 och framåt medan de som är födda 1900 kan beskriva förhållandena fr. o. m. c:a 1915 osv. Lika självklart är att från orter där man tidigt upphörde med kyrktagning är chanserna att få första handsupplysningar om hur denna gick till helt beroende av sagesmännens ålder och kyrksamhet. Men väsentligt är också att sagesmännens positiva uppgifter sätts i relation till kyrktagningsfrekvensen på den aktuella platsen vid den aktuella tiden därför att förutsättningarna för vissa bruk och beteenden just kan tänkas

vara förekomsten av en mera allmän kyrktagning. På platser med länge bibehållen hög kyrktagningsfrekvens kan också förändringar i utformning och inställning ha skett betingade av de förändringar som skedde i samhället i övrigt under denna tid — förändringar som aldrig hunnit bli aktuella där kyrktagningen upphörde tidigare. Detta, plus det faktum att karteringsprinciperna ibland är diskutabla, gör att slutsatser utifrån kartbilderna inte alltid utan vidare kan godtagas.

Från att ha behandlat den yttre formen går förf. i kapitlet Innebörd över till att undersöka trosföreställningar och värderingar. Aspekter och analysmetoder är dock desamma som tidigare. LUKA 1 innehåller frågan "Vad menade man att kyrkotagningen innebar (rening? el. tacksägelse? endast tom sed?)". Det är svaren på denna som analyserats för att få fram fördelningen i rummet. Kyrkans lära om innebörden har ställts mot dessa och författaren kommer här fram till att kyrkan i efterreformatorisk tid energiskt bekämpat reningsföreställningen.

Att denna kamp fortsatt in på 1900-talet tyder på att reningsföreställningen varit svår att utrota.

Författaren är medveten om att det föreligger risk för att svaren på frågelistan genom de givna alternativen kan ha provocerats fram och att det kan ha skett en förskjutning i värderingarna under tidens lopp. Någon diskussion om källvärdet utöver dessa korta kommentarer blir det inte. Stor möda har också här lagts ned på att först kartera svarsalternativen och då detta inte resulterat i regionala differenser att istället påvisa sådana skillnader i procentuell fördelning och att utifrån denna dra slutsatser om upplösningens orsaker.

Det använda materialet är enligt min mening inte tillfredsställande definierat och försöket att omsätta dessa uppteckningssvar i siffror har skett utan att förf. gjort klart för sig vilka kvaliteter som kvantifierats. Intervjumetodernas utformning för att få fram inställningar och värderingar har diskuterats mycket och vad som därvidlag framkommit borde ha stämt till eftertanke och aktualiserat åtminstone en del enkla frågor om vilka faktorer som kan tänkas ha påverkat uppteckningssvaren t. ex.: När, hur, på vad sätt och av vilka ställdes frågorna? Till vilka kategorier av sagesmän? Vad kan tänkas ha influerat svaren? Hur skrevs svaren ned? Även själva förfarandet

vid upprättandet av stapeldiagrammet verkar något äventyrligt.

Fortsättningen av kapitlet behandlar tacksägelsens motivering och som en pendang till detta avsnitt har sedan orenhetens art diskuterats. Här blandas orenhetens art samman med orenhetens verkan och kyrktagningens verkan på ett något förvirrande sätt. Det är svårt att få grepp om vad förf. vill komma fram till. Han skriver: "Sammanfattningsvis kan sägas att orenheten yttrade sig i att kvinnan uppfattades som både kroppsligt och moraliskt oren. Detta ledde till att hon var utestängd från kulten liksom även från den sociala gemenskapen samt att hon var hotad av övernaturliga väsen och dessutom kunde medföra skadeverkningar för omgivningen." Hur tänker sig förf. här sambandet mellan kyrktagningen och de folkliga föreställningarna och beteendena? Vad är primärt och vad är sekundärt? Vilken roll har kyrktagningsakten spelat för de folkliga föreställningarna och beteendena och vice versa? Det är svåra frågor, men jag tror att förf. skulle nått längre om mer uppmärksamhet hade ägnats själva kyrktagningsakten som sådan och inte bara de enskilda momenten inom "kyrktagningsleden". Man kan inte alltid nå helheten genom att summera detaljerna.

Även om kyrkan hävdade att kyrktagningens innebörd var tacksägelse så har den aldrig låtit den ursprungliga karaktären av återupptagningsrit gå förlorad. Uteslutningen markerades genom den fixerade tid som skulle förflyta mellan förlösning och kyrktagning. Denna tidsintervall har den svenska kyrkan inte gett avkall på lika lite som på obligatoriet av kyrktagning. Tidsintervallen har förkortats men inte slopats och tvånget att kyrktagas försvann först genom kungl. brev 1850, då detta aktualiserats genom ett rättsfall. Häri sades att vägran att kyrktagas inte skulle leda till rättslig påföljd. Prästerna hade blott att uppmana mödrarna "att iakttaga vad kristlig och god ordning i förmälda hänseende fordrar". Kyrktagningsakten har alltså bibehållits av kyrkan i egenkap av consuetudo men givits annan innebörd som dock dåligt rimmade med ritkaraktären.

Det är fasthållandet vid kyrktagningen och bibehållandet av den gamla karaktären av återupptagningsrit som jag tycker förf. undertryckt till förmån för kyrkans betonande av tacksägelsen.

Detta tillsammans med bibelns ord om barnaföderskornas orenhet bör väl, om måhända inte

initierat så dock ha påverkat och vidmakthållit den folkliga inställningen. Om man jämför betendet mot icke kyrktagna kvinnor med betendet mot andra kategorier av uteslutna, t. ex. bannlysta, kan man få fram ett ganska likartat mönster med kyrko- och nattvardsförbud jämte mer eller mindre preciserade umgängesförbud.

Av stort intresse är avslutningskapitlet som dels behandlar kyrktagningens successiva upphörande och orsakerna härtill, dels försöken att återinföra kyrktagning. Frekvensminskningen före 1940 klarlägges i stora drag i tid och rum med hjälp av biskoparnas tryckta ämbetsberättelser. Utvalda lokala undersökningar på grundval av uppgifter i kyrkoböcker ger närbilder. Slutskedet 1940—1968 har åskådliggjorts genom frekvenskartor i olika tidsplan baserade på uppgifter som införskaffats genom kyrkvaktmästare och präster i de olika församlingarna. Utifrån den bild av regressionen som sålunda erhållits diskuteras sedan vilka faktorer som varit verksamma. Författaren konstaterar att det rått en tydlig samvarians mellan minskad kyrktagningsfrekvens och minskad gudstjänst- och nattvardsgång under hela perioden. "Kyrktagningens upplösning ingår således i ett större mönster nämligen upplösningen av den kyrkliga seden i stort. När människorna förlorat den stadiga kontakten med kyrkan i gudstjänst och nattvard har kyrktagningen inte heller kunnat hävda sig. Detta står dock i motsats till övriga kyrkliga förrättningar såsom dop, konfirmation, vigsel och begravning." De senare har, menar förf., erhållit en annan motivering än den rent religiösa varför de lättare kunnat leva kvar när kyrkolivet i övrigt raserades. Kyrktagningen däremot saknade förutsättningar att till sig knyta någon ny, icke religiös funktion. Med utgångspunkt i teorier om orsaken till den kyrkliga sedens upplösning granskas sedan kyrktagningens regression i förhållande till religiösa och sociala samhällsstrukturer.

Något inkonsekvent förefaller det mig vara när författaren också vill sätta regressionsförloppet i relation till kyrktagningens, enligt uppgjorda kartor och diagram, växlande folkliga innebörd och funktion och därmed återigen rycka den ut ur det större sammanhang den nyss placerats in i.

Till slut visas hur enskilda präster med början på 1940-talet försökt att återinföra kyrktagning i sina församlingar. Där traditionen längst levat kvar och inomkyrklig väckelse förekommit har

uppslutningen varit störst. Det vore värdefullt om Gustavsson följde upp denna undersökning.

Brita Egardt

ERNST FISCHER: *Skånska yllebroderier i fria sömsätt*. En årsbok utg. av Malmö museum. Årg. 2, 1971. 271 s., ill. + 4 färgpl.

Malmöhus läns hemslöjdsförening har alltsedan 1915 bedrivit en omfattande inventeringsverksamhet beträffande den skånska textilslöjden. Inventeringarna har resulterat i flera publikationer. 1921 utgavs *Gammal allmogeslöjd* i Malmöhus län. Senare har inventeringarna av linnedamast och dräll samt flamskvävnader vetenskapligt redovisats av fil. dr Ernst Fischer. Under 1960-talet inventerades de skånska yllebroderierna i fria sömsätt under ledning av hemslöjdsföreningens dåvarande chef Gertrud Ingers. Inventeringen, som omfattade allmogebroderier från hela landskapet, gav till resultat ett överväldigande rikt material, nu redovisat i ovan rubricerade avhandling. Eftersom materialet till övervägande del ej tidigare är publicerat har arbetet i första hand blivit en omfattande och grundlig materialpublikation. Denna blir emellertid inte bara en dokumentation av föremålen. En rad sedan länge öppna frågor besvaras och tidigare dunkla sammanhang klar göres.

Antalet broderier nämnes ej. Om jag har räknat rätt är 495 arbeten beskrivna. Många av broderierna är daterade. En sammanställning visar följande siffror: 2 dynor bär årtalet 1690 (troligen högre ståndsdynor bevarade i allmogemiljö), 11 stycken är tillkomna under 1700-talets förra hälft, 78 stycken under 1700-talets andra hälft och 233 stycken, d.v.s. nästan hälften av alla undersökta broderier, under 1800-talets förra hälft. Endast nio arbeten förskriver sig från 1800-talets senare hälft. Ett fåtal broderier har påträffats förfärdigade under 1900-talet. I några fall möter vi broderier, som visar sig vara kopior utan att detta meddelats författaren, i ett fall har man kompletterat det ursprungliga årtalet med kopians tillverkningsår. — I undersökningen ingår även ett antal bruttäcken förfärdigade under 1800-talet.

Schattersömmade dynor möter vi i alla Skånes

häradar med undantag för sydöstligaste delen av Kristianstads län. Rikast företrädda är häraderna i landskapets sydvästra hörn: Torna, Bara, Oxie och Skytts samt Vemmenhög med huvudvikten lagd på det sistnämnda häradet. Broderandet i ylle i fria sömsätt synes vara äldre i de sydvästra häraderna än i övriga delar av landskapet, vilket är naturligt med hänsyn till städernas och herrgårdarnas betydelse i detta område.

Bruket att använda bänklängder eller hyenden är gammalt. Fischer har genomskött ett stort bildmaterial och funnit dynor på avbildningar från byzantinsk tid. Det är dock osäkert hur dessa användes. Tilläggas kan att på en bibelillustration daterad till sent 500-tal ses Esra sittande på något som otvivelaktigt utgör någon form av dyna. I medeltida interiörfremställningar möter vi ofta hyenden på bänkar och stolar. Utförandet framgår ej alltid. I inventarier och bouppteckningar från 1500-talet nämnes broderade bänkläden och dynor, dock inte i någon större utsträckning. Under 1600-talet återfinnes få dynor i högre ståndshemmen. Däremot omtalas broderade, fasta stolklädsor. Malmös bouppteckningsmaterial, bevarat sedan 1546, har undersökts och givit upplysningar av värde. Så omtalas t.ex. 1550 i en bouppteckning efter en lektor "tre sydda dynor och två gamla". Sömnadstekniken beskrives aldrig. Malmöhemmens dynor består i första hand av bänklängder, sällan av åkdynor. Bänkdynorna förekommer under hela den undersökta perioden, till en början sporadiskt men från slutet av 1500-talet alltmera talrikt. Efter 1600-talets mitt blir dynorna sällsynta och ersättes, som i högre ståndshemmen, av fasta stolklädsor. De olika häradernas bouppteckningar rörande de skånska bondehemmen är synnerligen ofullständigt bevarade. De saknas till stor del från tiden före 1700-talets mitt. Det bevarade bouppteckningsmaterialet visar emellertid att broderade dynor förekom talrikt under 1700-talets senare hälft och 1800-talet. Detta bekräftas också av de bevarade broderierna.

De broderade dynorna har betraktats som en billig ersättning för och en efterbildning av de praktfulla flamskvävnaderna i de burgna bondehemmen. Undersökningen visar emellertid att broderierna utgör en helt självständig konst; i det stora bouppteckningsmaterial, som undersökts, har broderierna ej lägre värde än flamskvävnaderna och förekommer jämsides med dessa i burgna gårdar. Den topografiska behandlingen

av materialet visar att den rikaste utformningen har broderierna i Vemmenhögs härad, ett härad som ej räknas till de betydande flamskbygderna. Rikligt förekommer broderierna även inom Kristianstads län, som saknar flamskvävnader i allmogeutförande. Av mönsteranalyserna framgår dessutom att mönstren ej återgår på vävda utan på broderade förebilder.

Broderierna är i regel utförda på vadmal — samma tyg som i dräkterna. Under 1800-talet kom maskinvävda tyger till användning i samma utsträckning som vadmalen försvann ur dräkten. Färgen är oftast svart men även rött, blått, grönt eller ljusbrunt förekommer. Broderierna är utförda i tvinnat ullgarn. Enstaka gånger har mönstereffekten förhöjts genom att detaljer utförts i lingarn eller silke. Dynorna är i allmänhet märkta med initialer syftande på ägaren eller tillverkaren. F.n. är 400 signaturer kända. Även föräldrarnas initialer kunde broderas in. Ofta, framför allt på Söderslätt, anges socknens namn i förkortning. Broderierna ingick i hemgiften.

En genomgång av det topografiskt ordnade materialet visar svårigheter att särskilja starkt avgränsade mönsterområden. Vissa mönsterdetaljer möter vi nära nog över hela Skåne. Skiftningar kan dock särskiljas i mönsteruppfattningen i Skånes olika kulturområden. Så t.ex. står mönstren i de sydvästra häraderna högre ståndsbroderiet närmare än i övriga häradar. Man kan även konstatera att vissa mönsterkompositioner till största delen är knutna till vissa häradar. Emellertid är det här ofta fråga om släktmönster, som brukades i två, ibland tre generationer och därför mera måste betraktas som ett släktsignum än mönster av ortskaraktär. Mönstren ärvdes från mor till dotter.

Dynornas dekor består av rika blommönster med inslag av mänskliga figurer, djur och fåglar. Hela figurscener förekommer endast på några få hyenden med mycket tidig datering. Varje broderi är uppbyggt av detaljer, som, även där man kan konstatera en gemensam förlaga, på växlande sätt sammanförts till en helhet. Mönstren blir aldrig schabloner. Fischer uppdelar materialet efter mönsterdetaljerna: människofigurer, fyrfotad djur, fåglar, växter och frukter, kransar, stjärnor, hjärtrosetter och hjärtan, olikartade figurer, geometriska inramningar, hörnornament och bårder. Inom varje grupp förekommer en mängd variationer eller undergrupper; de mänskliga fi-

gurerna kan vara brudpar, ryttare eller jägare. Bibliska scener och änglar framställs. Beträffande den ena av de två dynorna från 1690 med framställning av Bebdelsen visar Fischer att släktraditionen om hur den förfärdigats i den gård den fortfarande tillhör, är felaktig och att broderiet med säkerhet har tillkommit i borgerlig miljö. På en dyna ses Holger Dansk och Burman. Ytterligare ett motiv är romerska kejsaren och kejsarinnan. Bland fyrfotadjuren märkes lejon och hjortar, det finns hjort framför träd och ligande eller springande hjort. I enstaka fall ses älg och häst. Olika slag av husdjur förekommer. Fåglarna ses antingen en och en, kanske då endast som fyllnadsgods, parställda eller i krans. Bland fåglarna märkes påfåglar, papegojor och duvor men även tuppår och hönor. Renässansens och barockens symmetriska vasuppställning är ett ofta upprepat motiv, ibland upplöst till oigenkänlighet. I kransmotiven möter oss en mängd variationer: bladkransar av växlande utseende, blom- och bladkransar, kugghjulskransar o.s.v. Som mittornament är stjärnor omgivna av blommor inte ovanliga.

En vanföreställning alltsedan hemslöjdsromantikens dagar är att allmogekvinnorna hämtade inspiration i sina blommande trädgårdar. Man vet nu att trädgårdar ej var vanliga vid gårdarna. Impulserna kom från en annan miljö än allmogens. Mönstrens borgerliga ursprung, deras upptagande i allmogemiljön samt förändring och utveckling till allmogekonst klargöres.

Undersökningen visar att schattersömsbroderierna i första hand går tillbaka till barockens rika blommönster men att även rokokon fick betydelse för utvecklingen, dock inte förrän mot slutet av 1700-talet. Den gustavianska tiden har satt svaga spår genom en viss åtstramning i mönstergivningen. Empiren gick spårlöst förbi trots att flertalet broderier tillkom under denna period. Ej heller synes det sena 1800-talets konstrikningar och ungdomsperioden ha efterlämnat några spår. (Det är under denna tid som i broderiaffärer inköpta, uppritade arbeten börjar komma. De utgör emellertid ett problem för sig och behandlas ej i Fischers arbete.) Beträffande högreständsbroderiernas mönster är mycket ännu höljt i dunkel. Emellertid torde det vara tämligen säkert att på

kontinenten tryckta mönsterböcker har haft betydelse. Man vet, berättar Fischer, att resande försäljare sålde mönsterböcker i Malmö under 1600-talets början.

Säkerligen bestod de ursprungliga förebilderna till allmogens blomsterbroderier av högreständshyenden, som allmogekvinnorna på ett eller annat sätt hade kommit i kontakt med. Så finns t.ex. ett antal högreständshyenden bevarade i allmogemiljö. Allmogebroderier, som står högreständsbroderierna nära, har även påträffats. De mänskliga figurerna inplacerade mellan blomsterornamenten synes vara broderade efter förlagor av annat slag t.ex. motivet med romerska kejsaren och kejsarinnan, vilket kan jämföras med kistebrevsillustrationer.

Märkdukarna har varit av ringa betydelse som mönsterbildande. Detta är ej förvånande med tanke på att dessa mönster inte utan vidare låter sig översättas till fria sömsätt. Fischer har ej heller påträffat något broderi som återgår på möbel- eller bonadsmålari.

Schattersömsbroderier förekommer även i förbindelse med andra tekniker. I nordvästra Skåne har bevarats ett antal dynor med sirliga mönster där vissa ytor fyllts med s.k. bottensöm (en form av läggsöm). I Vemmenhögns härad har vävts ett betydande antal dynor i tränsaflossa (halvflossa) med schattersömsbroderier i de utsparade mönstertpartierna.

I avhandlingens inledning ges en kort översikt över broderandets historia, från pärlstickarnas verksamhet under medeltid och nyare tid — tyvärr ett tämligen outforskat område — till den broderiverksamhet som med skicklighet bedrevs först i högreständ- och borgarhemmen, sedan även i allmogehemmen. Avhandlingen avslutas med en broderiteknisk översikt författad av studenten Karin Blomqvist vid Malmö museum.

Avhandlingen är rikt illustrerad. Tyvärr ger klichématerialet inte alltid rättvisa åt de rikt nyanserade broderierna. Ernst Fischers arbete är en givande och nyttig läsning för alla folkkonst- och broderiintresserade läsare. Vad man önskar är nu en motsvarande kartläggning av högreständsbroderierna som ofta varit inspirationskälla till allmogens broderikonst.

Inger Estham

Bo LÖNNQVIST: *Dräkt och mode* i ett landsbygdssamhälle 1870—1920. Engl. and Russian summaries. Etnologiskt arkiv 24. Finska forminnesföreningen. Diss. Helsingfors 1972. 400 s., ill.

Titeln på Bo Lönnqvists doktorsavhandling är med sitt typografiska framhävande av de tre första orden av en annan typ än rubriken på tidigare nordiska arbeten om folkligt dräktskick. Det generella syftet med undersökningen framhäves ytterligare genom utelämnandet av Ortsangivelsen. Det ligger då nära till hands att fråga sig om *innehållet* också är så olik föregångarna. Svaret blir delvis nej, delvis ja. Skillnaden ligger mindre i principen än i proportionen mellan en dräktundersöknings olika delar.

Richard Weiss framhöll i sin *Volkskunde der Schweiz* (1946) att föremål för etnologisk dräktforskning i främsta hand icke är dräkten utan dess bärande. Lönnqvist torde ha haft något liknande som ledstjärna för sin avhandling. Han har velat framhålla sedens betydelse framför föremålets genom att uppdelat huvudparten av avhandlingen efter användningstillfällena, "funktionsfälten". Framställningen, som endast omfattar kvinnodräkten, grupperas sålunda i ett första avsnitt efter bärarnas ålder: barnklädsel, små- och storflickornas dräkt, de vuxna kvinnornas och de gamla gummornas garderob. Ett följande avsnitt gäller dräkten under olika tillfällen i levnadsloppet: dop, konfirmation, lysning, bröllop och begravning. I stark kontrast till festdräkten stod arbetsdräkten, för vars variationer för olika uppgifter och under olika årstider ingående redogörs. Nattdräkt och dansdräkt beskrives också, sommar- och vinterdräkt likaså. Men denna huvuddel av avhandlingen (mer än hälften) innehåller också noggranna beskrivningar av de enskilda dräktplaggen och deras förändringar. Lönnqvist har därmed bekräftat, att även om Weiss anförda tes (som mig veterligt ej upprepades senare) låter uppfordrande som program, när man dock icke långt i studiet av dräktens "bärande" utan känedom om föremålen, de enskilda dräktplaggen. Undersökningen av dessa är i tidigare arbeten uppdelad på de enskilda plaggen och användningen har då istället behandlats i en avslutande framställning. Äldre dräktforskare *dräkthistoriska* målsättning återfinnes å andra sidan även hos Lönnqvist beträffande det halvsekel han behandlar.

Temat "dräkt och mode" är naturligtvis i princip aktuellt för varje dräktundersökning. Det hade visserligen låtit mindre intressant men gett ett konkretare besked om innehållet i Lönnqvists bok, om den fått som rubrik "Kvinnornas dräktskick i ett österbottniskt landsbygdssamhälle (Vörå) 1870—1920". Ty i en bok där "dräkt och mode" står som huvudord i rubriken tänker man sig gärna en framställning *genomgående* disponerad som bokens avslutande kapitel med samma överskrift. Här behandlas sådana problem som dräkt och ekonomi, brudkronan och social status, sekteristerna och den mörka färgen etc. Det har dock endast blivit ett visserligen viktigt men kort kapitel (20 s.). Förf:s dilemma har varit den rubrik han velat framhäva på sin bok och den framställningsform som han i huvudsak har följt. Upprepningar har visserligen gjorts i slutkapitlet t. ex. beträffande kvinnornas bruk av hatt och permanentat hår eller exemplet med bondhustrurna som lånade tröjor av sina pigor för att vara modernt klädda vid fotografering. Men många andra eller mera konkret relaterade exempel på förhållandet "dräkt och mode" påträffar man i huvudtexten: "storflickorna" som de första som skaffar sig kappor, seminaristen som lägger av sig sin mössa innan hon kommer in i byn, de nymodigare skogsbyarna, införandet av underbyxor, amerikaklädernas betydelse etc.

Men oavsett vilken mening man kan ha om dispositionen finnes anledning att framhålla de principiellt viktiga resultat förf. sammanfattningsvis framlägger. Sålunda betonar han, att man inte bara har att räkna med "reella introduktörer" dvs. sådana personer och grupper som konkret införde nya typer av dräktplagg utan också med de för upptagandet och spridningen viktiga "idéintroduktörerna", som spred kännedom om en nyhet innan den i reell gestalt fanns i orten. Till de senare hörde i hög grad skolorna och föreningarna.

Ofta var det dock inte tillräckligt att nya former av plagg fanns tillgängliga eller var kända. Lönnqvist framhåller med skärpa att framgången var starkt beroende av en förändring av det av nyheten drabbade samhällets tänkesätt, dess traditionsbundna inställning måste först bli en annan. Att byarna var oskiftade gynnade dräktens enhetlighet; efter skiftet hade nyheter lättare att accepteras. En viss stagnation i bygdens näringsliv under 1800-talets senare hälft motverkade också an-

skaffandet av köpvaror och gjorde länge dräkten ålderdomlig.

Lönnqvist har i sin bok lagt huvudvikten på dräktens användning, denna har dock inte varit förbisedd i äldre dräktavhandlingar. Dessas tema har främst varit den dräkthistoriska utvecklingen men även den är, såsom ovan nämnts med i Lönnqvists avhandling. Som ett särdrag i denna skulle då återstå användningen av den muntliga traditionen som källa. Detta gäller dock inte principiellt (äldre dräktforskare har också gjort omfattande uppteckningar) men däremot ifråga om kvantitet och intensitet. Det nya och förebildliga i Lönnqvists avhandling ligger nämligen i den energi och omsorg med vilken han systematiskt upptecknat i minnet bevarade eller ännu levande dräktvanor för att därav forma en högst åskådlig bild av hur det på dräktens område tedde sig "när den nya tiden kom till bygden". I detaljrikedom och allsidighet har Lönnqvists avhandling här ingen motsvarighet.

Ett nytt inslag i en dräktavhandling är den inledande översikten av dräktforskningens historia. Den är visserligen ganska subjektivt sammanställd men visar förf:s stora beläsenhet. Skulle rec. själv ha vittnat om vilka arbeten — jämte influenserna från den allmännografiska litteraturen — som främst verkat inspirerande vid de egna tidigaste dräktstudierna skulle han ha nämnt ett par ytterligare författare, av vilka den ene saknas hos Lönnqvist, den andre ej särskilt framhäves: Hans Müttel och Axel O. Heikel. I den utförliga litteraturförteckningen borde för övrigt ha medtagits Anna-Maja Nylén, Varför kläder vi oss.

Författaren avslutar sin bok med en exkurs om folkdräktörelsens framväxt i bygden. Man förvånar sig kanske över att Föreningen Brage (som dock tydligen haft personlig betydelse för förf.) omnämnas så flyktigt och att Yngvar Heikels namn helt saknas.

Till sist bör framhållas att *Dräkt och mode* är en mycket vacker bok med ett flödande rikt bildmaterial som därtill främst illustrerar "dräktbärandet" genom att återge människor som är klädda utan att vara "påklädda".

Sigfrid Svensson

GÖSTA SELLING: *Esplanadsystemet och Albert Lindhagen*. Stadsplanering i Stockholm åren 1857—1887. Monografier utg. av Stockholms kommunalförvaltning. Stockholm 1971. 64 s., ill., + 24 pl.

I de länder där industrialiseringsprocessen under 1800-talet hann ett stycke på väg började snart också en ny form av stadsplanering, utan tidigare motsvarighet, växa fram. Den franska arkitekturhistorikern Françoise Choay har kallat den en *kritisk planering*. Den var oupplösligt förenad med kritiken av de nya industriländernas brister, och dess arbetsinstrument bestämdes av hur dessa problem analyserades. Våra allmänt vedertagna planeringsprinciper bygger alltså på detta historiska underlag — de är alltså produkter av en viss situation, inte universellt självklara.

Den första angelägna uppgift man utvecklade metoder för var ordnandet av de växande storstäderna. Mönsterexemplet blev Haussmanns Parisreglering 1853—70, då boulevarder och avenyer skars in i den existerande bebyggelsekakan. Detta arbete genomfördes med överlägset stora linjer; vad som tidigare varit en samling olika stadsdelar behandlades nu med ens som *en stad*. Haussmann ville ge rum för trafikcirkulation och luftväxling, två mål som förblev viktiga i 1800-talets stadsregleringar. Dessutom införde han offentliga parker för rekreation och representation. Detta var också något nytt som 1800-talet gav städerna i stor skala. Det förnämsta exemplet är Central Park i New York, av Olmsted och Vaux (1857—76). Ytterligare ett förebildligt regleringsarbete från samma tid på den europeiska kontinenten blev genomförandet av Ringstrasse i Wien på platsen för de gamla befästningarna kring stadskärnan.

I Sverige intog Göteborg en tätplats när det gällde att tillämpa de nya idéerna. Redan 1808 hade vallarna slopats och de berömda alléerna lagts ut. För att lösa problemen kring de nya stadsdelarnas sammanbindning med den gamla kärnan ordnade man 1861 Sveriges första stadsplanetävling. Då hade under mellantiden det 1834 brunna Vänersborg fått sin märkliga nya plan, där ett mer än 100 meter brett planterat centralstråk lagts in i 1600-talets rutnät, men detta blev ett ganska isolerat verk och har sällan berörts i historiska översikter.

År 1866 framlades den berömda "Lindhagen-

planen" för Stockholm med dess storslagna esplanadsystem. Denna plan och dess historia, från de första stegen och fram till det slutliga antagandet av de olika bearbetade delstadsplanerna, har blivit föremål för ett gediget forskningsarbete av Gösta Selling. Resultatet har framlagts i ett ståtligt text- och planschverk, publicerat i stort format i kommunens monografiserie.

Vad som gjorde planens framväxt komplicerad var särskilt det faktum att den tillkom jämsides med att 1862 års kommunallagstiftning gav städerna deras nya självförvaltning. Ursprunget till planen var en motion i magistraten och borgerskapets äldste 1857 av kammakaren Schultheis om en reglering av staden i estetiskt och hygieniskt syfte. Sedan några år gått och den nye överståthållaren Bildt kommit till som pådrivande kraft, fick stadsingenjören Wallström i uppdrag att med hjälp av byggmästaren Rudberg upprätta en sådan plan. Men när denna 1864 var färdig i sin helhet, hade det nya organet stadsfullmäktige trätt i funktion, och där kände man sig inte bunden av åtgärder som vidtagits under den gamla ordningen. En kommitté tillsattes med fullmäktigeledamoten och ämbetsjuristen Albert Lindhagen som ordförande för att granska planen. Efter att ha utsatt den för hård kritik utarbetade kommittén en egen plan, som alltså var färdig 1866. Men därmed var inte arbetet slut. Innan stadsdelplanerna kunde antas i den form vi känner dem gick de igenom långa perioder av bearbetningar, motstånd och kompromisser, som varade Lindhagens livstid ut. Det skulle dock dröja ännu betydligt längre innan Birger Jarlsgatan, Karlavägen och Valhallavägen var helt förverkligade.

Enligt vad Selling visar spelade Lindhagen själv en avgörande roll vid upprättandet av planförslagen. Han var djupt intresserad av dessa frågor. 1866 fick han av riksdagen i uppdrag att utreda frågan om byggnadslagstiftningen, och resultatet blev den 1874 fastställda byggnadsstadgan, den första gemensamma för rikets städer. Särskilt hämtade han erfarenheter från Finland, som sedan det blivit ryskt storfurstendöme intog en ledande plats i Norden på stadsplaneområdet.

Sellings klara och utförliga redogörelse illustrerar också vilka egenskaper man vid denna tid sökte i stadsplaneringen. I estetiskt avseende värderade man regulariteten högt — de enhetliga fasaderna, de långa perspektiven, symmetrin. Man

sökte luftväxling och trafikcirkulation, dock utan att kunna basera det senare önskemålet på några bestämda siffror. Lindhagen var själv angelägen att få in stora parkytor i staden och ville gärna att huvudgator skulle mynna mot en sådan fond, utan byggnader som stängde blicken. Brandskyddet var ett vedertaget argument för stora gatue-nombrott. Beträffande kvartersformer och tomtstorlekar gällde i första hand att de skulle vara byggbara för privata spekulatorer. Zonindelning av bebyggelsen för olika ändamål var man däremot inte mogen att genomföra; att detta styrinstrument saknades kom redan kring sekelskiftet att uppfattas som en brist i 1874 års byggnadsstadga.

Detta stadsbyggande och dess förutsättningar är för oss i dag av stort intresse. Det har präglat centrala och viktiga delar av de miljöer vi alltjämt rör oss i. Nutidens hårdhänta behandling av dessa stadspartier har mer och mer ifrågasatts. Man har inte förstätt deras grundläggande principer, deras strukturella uppbyggnad och de sociala och miljömässiga värden de har inbyggda i och med sin allmängiltighet och sin blandning av olika funktioner. Gösta Selling har nu belyst denna epoks stadsbyggnadssyn på ett sätt som inte kan förbigås i fortsättningen. Hans arbete har också fått en utstyrelse som är texten värdig. Helheten är ytterst informativ och fängslande. Anmälaren har bara ett par obetydliga bisaker att komplettera med. Den på s. 4 som "ingenjör" omnämnde E. E. von Rothstein är således identisk med arkitekten, som ritade bl. a. Nya Elementarskolan vid Slöjdgatan och utgav en av det svenska 1800-talets mest spridda byggnadstekniska handböcker. Vidare använder Selling på s. 51 i samband med järnvägsbyggaren Claes Adelsköld ordet "Bergslagsbanan" som benämning på Stockholm—Västerås—Bergslagens järnväg (SWB). Även om denna term tidigare kan ha brukats i stockholmskretsar borde den ha förtydligats. I rikssammanhang betecknar Bergslagsbanan otvivelaktigt Bergslagens Järnvägar (BJ), banan Falun—Göteborg, som på sin tid var det svenska näringslivets största privatföretag. SWB hette halvofficiellt *Västeråsbanan* — så som man i många år före 1950-talets ombyggnad kunde läsa över norra utgången i Stockholms centrals magnifika hall.

Björn Linn

HARALD HVARFNER: *Lappmarks förvandling*. En bildbok tillägnad Einar Wallquist. Norrbottens museum. Luleå 1972. 119 s., ill. Pris kr. 38: —.

I samband med Einar Wallquists 70-årsdag övervägdes en hyllning i form av en vetenskaplig festskrift byggd på det material som han själv samlat. "Men det hade varit att föregripa", skriver Harald Hvarfner, som sammanställt bokens bilder och text och givit såväl fotomaterialet som citaten ur Wallquists författarskap etnologiskt intresseväckande dimensioner. Hvarfner fortsätter: "Forskningen kring Arjeplog pågår intensivt och kommer att göra så några år ännu. Och med i detta arbete står Einar Wallquist. 1968 blev han färdig med ett stort viktigt arbete om sjukdomar och vård i en fjällsocken. Det är den första boken i sitt slag". ("De kränka och de uslingar").

I stället beslöt man att i boken presentera ett fotografiskt dokumentärmaterial speglande lappmarks omvandling, en omvandling som "lappmarksdoktorn" själv tagit del i.

Arjeplogs socken är det fält där läkaren, författaren, konstnären och museimannen Einar Wallquist haft en livslång verksamhet. År 1922 kom han som ung med. lic. till den då ödsliga fjällbyn. Wallquist har skrivit (s. 57): "Det är inte sjumilaskogarna, de vattensjuka myrarna, fjällens ödslighet som griper förslamande om sydsvensken, då han börjar arbeta i lappmarken. Det är ensamheten. — Det var bistrare dagar de åren, då radion inte fanns, då telefon var mindre allmän — då post kom endast några gånger i veckan, då det tog dagar att nå ett tåg och sedan dygn till lindar och ekar, symfonier och konst —". Läkaren helt utan klinikstöd visste att "det var bara vad pulsen sade, termometern visade och örat fann, som kunde lotsa en fram i virrvarret av förmodanden. Man var fruktansvärt ensam". (Få mans land, 1939).

Mot denna bakgrund får man se Wallquists omfattande kulturgärning. Med en framsynthet som dagens forskare, etnologer, arkeologer, kulturgeografer — för att nu nämna några — har all anledning att vara tacksamma för, såg han att områdets samiska kultur och nybyggarkulturen trots sitt isolerade läge var utsatt för press utifrån, att den nya tiden så sakta trängde fram även hit. Resultatet av denna insikt har slutligen efter lång samlarmöda manifesterats i den välkända institutionen *Silvremuseet i Arjeplog* som

inrigdes år 1965. Här har bevarats åt framtiden bl. a. ett oersättligt samiskt silvermaterial och ett sällsynt bestånd rörande nordsvensk nybyggarkultur, det senare har icke sin motsvarighet i landet. I samlingarna ingår även ett helt unikt bildarkiv av nordsvenskt folkliv och härifrån har material till vänboken hämtats. Givetvis har Einar Wallquist — vem annars — till redaktören givit allt tänkbar information om Arjeplogsbilderna.

Det dokumentära materialet ger många upplysningar om kulturförändringsprocessen. Fjälllandskapet som övergår i kulturlandskap belyses pregnant av bilden Gargaus myrödlingar (s. 35), där den kärva, vattensjuka miljön kultiveras med enklast tänkbara redskap och hårt arbete. Eller tag bilden (s. 22) av Tjeggelvas, där två kultursystem konfronteras inom samma gårdsplan — nybyggartugan vid stranden och längre upp på sluttningen det nya större s. k. "Per Albin-huset". Hur nya kommunikationer revolutionerar fjällsocknens liv ses på s. 94 eller som Harald Hvarfner träffsäkert formulerat det "i de väglösa trakterna gick man direkt från ackja till flyg". Man kan studera den livliga lappmarknaden utanför Arjeplogs sjukstuga 1924 (s. 51) men även det arkitektoniskt hypermoderna Industrihuset i dagens Arjeplog (s. 102). Denna omvandling av kulturmönstret i Arjeplogs socken har Einar Wallquist, som en av kommunens betrodda, själv delvis bidragit till. De första årens ensamhet har förvisso besegrats.

Redaktören har elegant bundit samman fotomaterialet med rubriker ur Wallquists författarskap. Boken är tillika försedd med särskild bildförteckning samt kompletterad med en redovisning av Einar Wallquists tryckta skrifter och uppsatser.

Phebe Fjellström

GÖSTA JOHANNESON: *Skånes historia*. Bonniers. Stockholm 1972. 599 s, ill.

Provincien Skåne — som det hette vid övergången till Sverige på 1600-talet — har stundom kallats för "konungariket Skåne". Man har därmed velat ange både landskapets särart och dess betydelse för det svenska riket. Men trots denna upp-

skattnings av Skånes enhetlighet och dess insatser både i gången tid och i våra dagar har ingen vågat sig på uppgiften att ge en allsidig skildring av Skånes utveckling genom tiderna. De båda framstående lundahistorikerna Sture Bolin och Ingvar Andersson har, var efter annan, påbörjat ett magistralt verk i ämnet. Men hittills har det endast blivit en torso, som varit så fängslande att man direkt längtat efter en fortsättning.

Nu har emellertid en tredje Skånehistoriker av facket, docenten och lektorn Gösta Johannesson, gripit sig an uppgiften att teckna Skånes långa historia och verkligen också slutfört den. Det är innehållsligt sett ett mäktigt verk, som börjar med geologiens årsmillioner och slutar med Wilhelm Ekelunds och Anders Österlings lyriska skildringar av det skånska landskapet. Förf. har i en Efterskrift själv karakteriserat sitt arbete: det "har blivit en helt kort, mycket översiktlig och ofta rapodisk skildring" och avsikten har varit att "sammanfatta vad forskningen i den skånska historien kommit fram till under de senaste decennierna". Det är en blygsam självvärdering. Läsaren, som med nöje tagit del av den innehållsrika och medryckande framställningen, vill gärna tillägga att det blivit en både sakrik, allsidig och njutbar bok. Och forskaren, som själv ägnat en del undersökningar åt vissa partier av denna skånska historia, kan vitsorda att förf. bygger sin framställning på en fast grundval, både när det gäller de skeden, där förf. själv primärforskat, och de områden, där han återger och sammanfattar andra forskares resultat.

Boken är så sakrik, därför att den är så allsidig. Den kronologiska stommen utgöres helt naturligt av den politiska utvecklingen, i vilken Skåne under äldre tider spelat en självständig roll och gjort betydande insatser. Detta gäller om det medeltida ärkebiskopspömet, som i sin kamp för libertas ecclesiae uppträdde som jämbörding med kungamakten. Det gäller vidare om trosskiftet genom reformationen, då särskilt Malmö utgjorde ett viktigt centrum. Det gäller slutligen om försvenskningen efter Roskildefreden, då åtgärderna i Skåne blev normgivande för de övriga erövrade landskapen. Dessa avgörande och stundom dramatiska händelser i Skånes historia har därför också tillmätts ett stort utrymme. Men insprängda eller skall man säga invävda i denna framställning möter man utförliga skildringar av näringslivet, av kulturinsatser av andlig och ma-

teriell art samt av vardagslivet i städerna och på landsbygden.

Skildringen av utvecklingen under 1700- och 1800-talen blir av samma anledning ren samhällshistoria. Här tecknas "det statiska samhället" efter krigens slut dvs livet sådant det levdes ute i byarna, på adelsloten och i köpstäderna. Ingående redogöres sedan för "de stora strukturförändringar" som inträder under 1800-talet. De ekonomiska, etnologiska och religiösa faktorerna blir därvid alla uppmärksammade. Slutkapitlet har den fyndiga titeln "Den andliga profilen" och skildrar kulturlivet i dess olika former, såsom folkrorelser och folkbildning, universitetsliv och dagspress.

Framställningen är klart pedagogiskt upplagd. Därför har förf här och var en särskild ruta, i vilken han dels till läsarens hjälp återger regentlängder för både Danmark och Sverige, dels skildrar gestalter (ett skånskt helgon, en snapphanehövding) eller händelser (en "skoleordning", Malmödiskontens krasch), som inte rimligtvis kunnat få plats i den löpande framställningen.

Det rika bildmaterialet förtjänar att särskilt omnämnas och även att högt värderas. Där är både svart-vita illustrationer och lysande färgplanscher. För äldre tider blir det mest arkitektur och porträtt, för senare tider dessutom kartor och diagram. Inte minst värdefullt är att samtliga illustrationer erhållit utförliga och mycket klaggörande bildtexter, som på många sätt kompletterar själva huvudtexten. Placeringen av några färgplanscher är emellertid pikant, för att inte säga chockerande. När man läst om det dramatiska och mycket omdiskuterade ärkebiskopsvalet i Lunds domkyrka 1177, möter man bilden av en parant karnevals flicka från lundastudenternas karnevalståg 1966 — med domkyrkan i bakgrunden. Skall detta innebära någon sorts mystisk symbolik? Och vid sidan av en seriös beskrivning av medeltidskyrkans sju sakrament finner man den för alla lundensare välkända hökarboden från detta sekels början.

En och annan detalj kan kanske ifrågasättas: t. ex. den berömda invigningen av Gumlösa kyrka måste nog (efter Chr Callmers grundliga utredning år 1941) tidsättas till 1192 och inte 1191. Men som helhet utgör detta vederhäftiga och solida arbete ett imponerande verk, som skickligt förstått att allsidigt belysa "konungariket Skånes" mångfasetterade historia. *Hilding Pleijel*

LARS-OLOF LARSSON: *Kolonisation och befolkningsutveckling i det svenska agrarsamhället 1500—1640*. Bibliotheca Historica Lundensis 27. Lund 1972. 200 s.

För hundra år sedan publicerade Hans Forssell sitt nu klassiska arbete Sverige 1571. Han inledde boken med bl. a. de tänkvärda orden att vår "hävdaforskning har hittills mest rört sig å de områden, där urkunderna vittna om de stora händelserna i den inre och yttre politiska världen", men att man inte når någon fullständig bild "så länge man ej känner de sociala livsvillkor, som betingade dessa politiska företeelser och livsyttningar".

Raderna är lika aktuella ännu hundra år senare konstaterar Lars-Olof Larsson i sitt arbete Kolonisation och befolkningsutveckling i det svenska agrarsamhället 1500—1640. Varje form av social-historisk forskning måste hängas upp på sådana trådar som befolkningens sammansättning och lokalisering eller demografiska förändringar. De båda forskarna rör sig på samma mark och med delvis samma källmaterial men infallsvinklarna är olika och naturligtvis också den metodiska skärpan. Forssells befolkningsberäkningar vilade ytterst på längderna från Älvsborgs lösen 1571. De borde ange antalet hushåll i Sverige vid denna tid med relativ stor sannolikhet. Men därefter kommer ekvationens obekanta, nämligen hur många personer varje hushåll kunde tänkas omfatta. Forssell utgår från 5—7 personer och hyfsar därmed ekvationen med konstaterandet att Sverige omkring 1570 bör ha haft ett invånarantal mellan 427 400 och 531 400 personer.

Att Forssells beräkningar tål att diskuteras och att de också penetrerats vid otaliga tillfällen visar Larsson i en inledande forskningsöversikt. Den redovisar inte bara de svenska insatserna utan har internationella utblickar kring befolkningsfrågan, där man framför allt fastnar för djupdykningarna på mikroplanet. Men ofta är också dessa punktanalyser ur metodisk synvinkel tyngda av overifierade antaganden. Familjestorleken under 1500-talet är och förblir en hemlighet. Men trots detta behövs kanske inte själva befolkningsutvecklingen i stort ifrågasättas. Expansionen är påtaglig för Väst- och Centraleuropa från 1400-talets mitt och under hela 1500-talet.

För Lars-Olof Larsson kvarstår visserligen längderna från Älvsborgs lösen som en viktig källa.

Men de kräver jämförelsematerial och kan trots allt inte ur metodisk synvinkel bli utgångspunkten. Författaren närmar sig istället problemet genom att angripa bebyggelsen och försöka spåra expansion eller regress. Därmed undviker han naturligtvis en fråga som måste förbli obesvarad, nämligen en mer exakt uppskattning av invånarantalet. Å andra sidan bör det finnas en korrelation mellan bebyggelse och befolkning, som åtminstone ger huvuddragen i vårt lands befolkningsutveckling.

Författaren har gått till verket med vässad penna och därmed med sedvanlig metodisk elegans. Han väljer ut tre undersökningsområden: Konga, Uppvidinge och Södra Møre i Småland, Kinda, Göstring och Lysing i Östergötland samt Vadsbro och Visnum i Västergötland—Värmland. Tillgången till källmaterial har naturligtvis varit ett viktigt urvalskriterium, men områdena har också fått representera faktorer av social, ekonomisk och geografisk natur. Ett urval av den här karaktären leder naturligtvis inte fram till resultat som är giltiga för riket i sin helhet. Så har exempelvis Norrland bl. a. genom sin sena kolonisation delvis andra utvecklingslinjer. Men de tre undersökningsområdena är väl valda. Götalandskapen med delar av Värmland representerade vid mitten av 1500-talet nära 50 % av det totala gårdetalet i dåtidens Sverige och inom dessa landskap svarar de utvalda häraderna för ca 15 %.

Källmaterialet är väsentligen av två slag fastslår författaren i ett särskilt kapitel kring material och metod. I jordeböckerna redovisas de "kamerala gårdarna" d. v. s. bönder, torpare och nybyggare. Men gården kunde ha flera brukare och nybyggaren kunde erhålla frihetsår. I jordebokens uppgifter ligger alltså osäkerhetsmoment av olika karaktär. Hemmansklyvningen redovisas alltså inte och frihetsåren medför att man alltid måste räkna med en viss fördröjning mellan tidpunkten för kolonisationen respektive en notering i jordeboken. Ett samtida material, som i viss mån möjliggör tillrättsläggande erbjuder visserligen domböcker och städselöreslängder, men vissa felkällor kvarstår.

Vid jämförelse med tiondelängderna finner man att dessa nästan undantagslöst redovisar lägre antal tiondegivare än antalet jordeboksgårdar. Förklaringen kan främst sökas i att spannmålsodling inte förekom på alla gårdar, att skörden slagit fel, men också genom att bl. a. knekthemma-

nen åtnjöt befrielse från tiondet. Mot den bakgrunden framstår B-materialet — längderna från de extra beskattningarna — som den andra stora serien av källmaterial. Vid sidan av Älvsborgs lösen möter här liknande skatter 1599 och 1601. De återkom 1620 och togs sedan årligen ut fram till 1641. Gemensamt är i huvudsak uttaxeringen efter boskapsbeståndet, i vissa fall också efter innehav av metaller och penningar. Även här finns naturligtvis felkällor. Framförallt måste man utgå från att siffrorna för antalet "hushåll" är för låga.

När Larsson fullföljer sin studie sker det genom en systematisk granskning härad för härad inom respektive undersökningsområde. En väsentlig fråga rör naturligtvis terminologin, som skiftar starkt i källmaterialet och därför blir föremål för särskilt intresse. Redovisningen av gårdetalet efter jordeböckerna pekar på expansion inom samtliga områden. Konga härad visar således en uppgång med ca 30 % under tiden 1536—1650 eller en ökning med 195 enheter. Listan toppas av Visnum med 74 % medan Uppvidinge endast når procenttalet 14. Dessa tal kan knappast förklaras med hänvisning till skattetekniska förhållanden utan får tas som intäkt för en kraftig expansion. Också tidpunkten för denna kan författaren delvis slå fast. Han får nämligen genom jämförande studier fram antalet frihetsår för nybyggen. De höga siffrorna vid periodens början speglar en ackumulerad kolonisation och skattläggning.

Fluktuationen i det kamerala materialet aktualiserar naturligtvis frågan om uppgifterna rörande gårdetalet också kan ge några upplysningar om en eventuell regress. Inom samtliga områden förekommer termer som ödegård och ödetorp. Men dessa behöver inte beteckna fullständig ödeläggelse utan speglar kanske främst istället en bristande skatteförmåga. Inte vid något tillfälle är antalet ödehemman mer än 3 % av det totala gårdetalet. En påtaglig korrelering finns mellan "ödeläggelsen" och krigens påfrestningar, det gäller främst Nordiska sjuårskriget. I Södra Möre avspeglar sig Kalmarkriget 1611—13 i en motsvarande ödeavkortning.

Också för B-materialets vidkommande finns en rad källkritiska aspekter, som Larsson inledningsvis tar upp innan han systematiskt redovisar utfallet för de olika undersökningsområdena. Frälsemännen och frälsets landbönder finns således medtagna endast i viss utsträckning. Detsamma gäller krigsfolket. Mot denna bakgrund komplette-

ras längderna med antal sätesgårdar, knektar etc. En sammanfattning pekar på en regress inom det småländska undersökningsområdet i början av 1600-talet. För Östergötlands vidkommande ger inte källmaterialet underlag för klara bedömningar medan det tredje undersökningsområdet pekar på störningar under 1600-talets decennier.

En jämförelse mellan de båda typerna av källmaterial leder onekligen fram till intressanta slutsatser. Hemmansklyvningen inom de båda sydliga undersökningsområdena berör ca 20 % av alla hemman, i Västergötland—Värmlandsdelen endast 7 %. Mest kraftig tycks den ha varit under perioden 1599—1626/27. Efter en nedgång omkring 1630 sker åter en ökning och 1640 är siffran 24—39 %.

Jämförelsen bryter också ned Hans Forssells antagande att husmansklassen skulle ha varit tämligen liten i 1500-talets Sverige. I själva verket utgör gruppen hela perioden ca 10 % av den totala befolkningen. Kring 1750 utgjorde de grupper i samhället som motsvarade husmännen ca 20 % för att efter en kraftig ökning nå siffran 45 omkring 1850.

Har man då någon möjlighet att använda det redovisade materialet för att kasta ljus över den svenska befolkningsutvecklingen? Bebyggelseexpansion och befolkningsökning är givetvis något axiomatiskt. Men fluktuationerna under undersökningsperioden kan naturligtvis ha varit stora. Missväxt, farsoter och krig bör ge utslag på befolkningskurvan. Utgångspunkten blir därför en undersökning kring mortaliteten. Konstaterandet står i skarp relief om man noterar att nativiteten 1736—1835 pendlade mellan 38,6 och 28,9 promille medan mortaliteten under samma period visar ett så kraftigt svängningstal som mellan 52 och 18 promille.

Obekanta i ekvationen är naturligtvis förändringar, som orsakas av immigration eller emigration. Detsamma gäller städernas roll. Inflyttningen dit bör ha påverkat situationen, men inte heller här kan man nå fast mark. Vad däremot pestepidemier och andra farsoter beträffar liksom också skördeutfallet, står man på fastare mark. Perioden fram till 1550 tycks inte ha präglats av varken pestens härjningar eller missväxt inom de aktuella områdena. Mortaliteten kan således inte ha varit extremt hög. Det bör alltså finnas ett klart samband mellan befolkningsökning och kolonisation. 1500-talets senare hälft präglas av

Nordiska sjuårskriget, peståren 1565—66, 1579—80 samt 1588. I slutet av århundradet noterar man svag årsväxt, vissa år ren missväxt. Här liksom under 1600-talets början är uppgifterna utomordentligt kongruenta mot vad vi vet om bebyggelseexpansionen enligt det kamerala materialet. Expansion och befolkningsökning bryts omkring 1560. Men minskningen hävs omkring 1600 för att återkomma i samband med krigsåren.

En syntes pekar på en kraftig skattläggning under tiden fram till 1570 med tydlig anknytning främst till skogsbygderna även om det regionala mönstret kan skifta. Efter en nedgång under 1500-talets senare decennier sker en ökning i början av nästa århundrade. Men nu kan den knytas till slättbygderna och närmast karaktäriseras som hemmansklyvning eller gårdsdelning.

Utvecklingslinjerna har stora likheter med förhållandena i andra europeiska länder. Men de pekar också på en viktig och tämligen obeaktad sida ur statsfinansiell synvinkel. Reduktionen av gods i samband med reformationen har alltid tillmätts stor betydelse när det gäller centralmaktens ekonomiska konsolidering. Inte mindre än 12 000 hemman överfördes till kronan, låt vara att vissa kom att disponeras för ecklesiastika ändamål. Men sida vid sida verkar också den skattläggning, som följde i kolonisationens spår. Under tiden 1535—1650 tillfördes kronan inte mindre än 1291 nya jordeboksgårdar inom de tre undersökningsområdena. Därmed sagt att kronan i själva verket fick fler skatt- och avradsskyldiga hemman genom kolonisationen än genom indragningen av kyrkogods.

Ake Werdenfels

Bygatan. En vandring genom det förgångna med mästern fotografen A. C. HULTGREN. Södra Sveriges Skogsägares Förbund & Östergötlands Museum. Linköping 1972. 260 s., ill.

Några år på en fotoateljé i USA, några år som föremålsfotograf vid Nordiska museet och sedan ett halvsekel som vandrande bygdefotograf i hemsocknen Svinhult i Ydre i Östergötland, född 1869, död 1961 — det är August Christian Hult-

grens långa liv i korta drag. Vad som i märklig gärning ligger bakom dem omvittnar värtaligt det nu utgivna urvalet av omkring 200 fotografier ur Hultgrens ca 1 200 glasplåtar i Östergötlands museum, dit de donerats av Lions club i Tranås med redaktör Ejnar Hedkvist som drivande kraft.

En fotokonst "där en medveten estetisk vilja har komponerat bilden medan en etnologisk sakkunskap har bestämt innehållet", skriver Sven E. Noreen i sitt förord. Några bilder av bygd och bygator, några porträtt såsom smeden i Österfors, baptisternas äldste, sockenskomakaren i Svinhult eller strumpstickerskan från Stenstugan skulle varit tillfyllest för att motivera titeln mästern fotograf. Ja, egentligen skulle härför kunnat räcka en enda bild: "fyra eleganta ungherrar i Svinhult" (s. 160), omedvetna om kameran, desto mer medvetna om sig själva och den diskussion som föres. Andra skulle kanske istället vilja peka ut jägarna (s. 139) eller kräftfiskarna (s. 142) eller julottegångaren (s. 242), alla försedda med bloss. Det är genomkomponerade bilder, sköna — om än i svart och vitt — som konstbilagorna i en samtida Julstämning.

Men för att även som etnolog bli kallad mästern fotograf räcker inte några enstaka bilder. Här är det Hultgrens samlade kollektion som övertygande talar. Först och främst möter vardagens arbetsbilder: Timmerkörning, plöjning med oxar, havre som bindes, väg- och husbyggare, ystegång och gåsplockning, marknad och auktion, fiske och jakt. Några prov på uppställda gatubilder från skolor, konfirmation och bröllop finns också med — även de hörde till livet vid bygatan. Och det var de som gav bygdefotograferna deras ringa levebröd och är så vanliga i gamla negativsamlingar.

Det märkliga med Hultgren är alltså att han i så stor utsträckning fotograferade utanför beställningarna enbart för att bevara bilden av sin hembygd och dess folkliv för eftervärlden.

Hur hade då Hultgren kommit att gripas av denna tanke? Hur hade han undfått denna lidelse? I boken hänvisas till upplevelsen av industrialismens framfart i Nya världen och att Hultgren såg att nu var det den gamla Ydrebygden som hotades. Säkerligen har det varit så, men kanske går det att utpeka också en mera individuell inspirationskälla. Det finns inget svenskt fotoverk — Norge har sitt A. B. Wilsealbum — som mer motsvarar Bygatan än Nils Keylands Folkliv i

Värmlands finnmarker, posthumt utgivet 1954 av Nordiska museet. Men därtill kan man dra andra paralleller mellan Keyland och Hultgren. De var ungefär jämnåriga, var uppfödda i ålderdomliga skogsbygder, hade samtidigt vistats i USA, återvänt hem med ett års mellanrum och fick samtidigt, 1906, fast anställning vid Nordiska museet (där dock Keyland sedan länge varit en uppskattad tillfällig medarbetare). De bör på museet haft åtskilliga kontaktpunkter och det ligger nära till hands att tro, att yrkesfotografen Hultgren av yrkesetnologen Keyland fått impulser för sin fortsatta verksamhet.

Den ene av Bygatans utgivare är Södra Sveriges Skogsägare Förbund. Den nya boken faller helt i linje såväl typografiskt som innehållsmässigt med förbundets tidigare böcker Skogsbygd och Byakistan (anmälda i Rig 1970 och 1971). Dessas båda redaktörer Henning Hamilton och Thorsten Petersson möter även i Bygatans redaktion tillsammans med Östergötlands Museums båda tjänstemän Anders Lindahl och Ann-Sofi Topelius. Förbundet, museet, redaktionen och formgivaren A. Schmucher har all heder av en vacker och märklig bok.

Sigfrid Svensson

KORTA BOKNOTISER

BERTIL ÅSTRAND: *Brunnby kyrka och kappellen i Arild och Mölle*. C W K Gleerup bokförlag. Lund 1972. 338 s., ill.

Brunnby socken i nordvästra Skåne omfattar Kullahalvöns yttre del. Tillsammans med sin kyrkogård utgör sockenkyrkan som helhet en av landskapets vackraste kyrkoanläggningar. Det är dock en skönhet av ungt datum, grundlagd genom den efter ritningar av Isak Gustav Clason 1911—12 utförda stora restaureringen och framvuxen genom kyrkogårdens samtida och senare utvidgning. Men bakom det nu vunna resultatet ligger en lång historia som ingående tecknats i ovan angivna arbete av prosten Bertil Åstrand, tidigare kyrkoherde i Brunnby.

Reparationerna var talrika. Kyrkan i Brunnby har naturligtvis inte varit ett särfall utan Åstrands skildring har här något av allmängiltighet. Stormar lyfte bort tak, blixtnedslag härjade, murar satte sig, valv fick sprickor, kyrkogårdsmurar föll ihop. I Skåne blev det senare 1600-talets krigsår en extra påfrestning, då kyrkornas underhåll genom befolkningens iråkade fattigdom allmänt försumrades. Men räkenskapsböcker och stämmoprotokoll visar också sockenbornas intresse och offervilja för sin kyrka så snart tiderna blivit bättre. Brunnby kyrka har dessutom haft en särskild tillgång i det inom socknen belägna storgodset Krapperup med ägare som varit givmilda kyrkovänner. Det har gett Åstrand anledning att i samband med donationer ägna en betydande del av sin bok åt Krapperups

forna ägare. En ingående beskrivning i ord och bild (även i färg) lämnas också av innehållet i kyrkans rika valvmålningar från 1400-talets slut, vilka upptäcktes och framtog 1911.

En kyrkomonografi med det omfång och påkostade utförande som här föreligger skulle kunna synas falla serieverket Sveriges kyrkor i ämbetet. Härom skall först sägas, att i nämnda serie har hittills utgivits endast ett fåtal skånska kyrkor. I själva verket gäller det därtill två skilda slag av publikationer. Åstrands bok är en på arkivforskning uppbyggd bred krönika, under det att Sveriges kyrkor först och främst är ett "konsthistoriskt inventarium". Skillnaden kan belysas med ett exempel, som också anger en viss begränsning i Åstrands arbete, bakom vilket i övrigt ligger en mycket omfattande och mödosam arkiv- och litteraturexcerpering. År 1732 fick Brunnby kyrka en ny altarpuppats med fyra flankerande träskulpturer. Genom räkenskaperna kan Åstrand ange tillkomstår, kostnader och tillverkningsorten Ystad. Men han lämnar frågan öppen om vem skulptören är. I Sveriges kyrkor skulle man väl efter en granskning av själva föremålen sökt efter paralleller bland samtida altarpuppats i Ystads närmaste handelsområde: södra Skåne. Som resultat torde man då ha fått, att skulpturerna i Brunnby är utförda av Matthias Stenberg i Ystad. I dennes kända produktion, som är väl dokumenterad genom William Karlsons forskning (Kulturen 1935), finns f. ö. en lucka just för åren 1730—32.

S. S.

MARIAN ULLÉN: *Granhults och Nottebäckes kyrkor*. Sveriges kyrkor 149. Almqvist & Wiksell. Stockholm 1972. 110 s., ill.

Utgivningen av smålandskyrkorna i serieverket Sveriges kyrkor går raskt undan. Nu föreligger Granhults och Nottebäckes kyrkor, och därmed är band 2 av Uppvidinge härad färdigt. Man undrar bara varför kyrkorna redovisas i härad och landskap och inte i deras naturliga sammanhang med kontrakt och stift, där de hört hemma i mer än 800 år. Skildringen av helgedomarna följer det gängse schemat i verket: kyrkogården, kyrkobyggnaden, inredning och inventarier, nothänvisningar, källor och litteratur samt en summary. Eftersom ett band är fullbordat, tillkommer dessutom ort-, person- och sakregister.

Av de behandlade kyrkorna tilldrar sig Granhults kyrka det största intresset. Moderkyrkan Nottebäck är en typisk s. k. Karl Johanskyrka men har dock kvar åtskilliga inventarier från den gamla kyrkans tid. Som en kuriositet kan omnämnas att kyrkan nyligen erhållit ett astronomiskt golvur, egenhändigt tillverkat av senior cleri, kyrkoherden emeritus Klaes Ludvig Lundén. Uret är signerat "n:r 47, år 1954"!

Granhults lilla spånklädda kyrka, som ligger mitt inne i skogen ett stycke från den stora landsvägen mellan Kalmar och Eksjö, är i sig själv ett kulturhistoriskt dokument. Den är en av de få medeltida träkyrkor som bevarats i vårt land. Två särskilt värdefulla och mindre vanliga inventarier äger den. Det ena är en Sankt Olofsbild (skulpterad i trä samt krederad och målad), som anses utgöra ett provinsialt arbete i sengotisk stil från 1400-talets mitt. Det andra är ett s. k. hagioskop, som egentligen inte är ett föremål utan en öppning mellan två stockar i väggen som kunde stängas med en läm. Genom denna öppning kunde under medeltiden de som utestängdes från kommunionen följa mässan och skåda fram mot det heliga, dvs altaret (av gr. hagioskopoin).

Det kulturhistoriskt sett mest intressanta i hela volymen är emellertid en kort bilaga som tillfogats mot slutet. Den innehåller ett utdrag av det tal som Esaia Tegnér höll, när han invigde Nottebäckes nya kyrka år 1837. Där redovisar nämligen Tegnér programmet för sin mycket omdiskuterade kyrkobyggnadspolitik. Han fordrar att "det skall vara ljust, ty kristendomen är en ljusets lära och

trives ej i mörkret". Därför riktar han också bannstrålen mot "I männer av Granhult", som velat bevara "ett bofälligt minnesmärke och missförstådd självständighet" och fördenskull till biskopens stora harm länge vägrat att övergiva sin gamla kärvordna helgedom. Eftervärldens skiljedom i denna tvist har inte hedrat den store biskopen. I förbigående frågar man sig varför bilagan avtryckt ett stympat referat från Växjö stiftstidningar 1838 och inte den fullständiga versionen i Wrangel-Böoks uppl., del 8 (1923), som utgivits efter Tegnérns egen handskrift. Där finns nämligen också slutet av talet med hänvändelsen till "I männer av Nottebäck".

När det gäller en volym i Sveriges kyrkor, behöver man inte påpeka att illustreringen är rikhaltig och utomordentlig, vågar man säga överdådig. Ett par rättelser må göras i texten. Den "gamla socknen" omgavs i norr inte av Granhult och Korsberga (s. 275) utan av Södra Solberga och Korsberga, såsom är fallet än i dag. En av utgivarna till Ny Smålands Beskrivning hette inte Linnell (s. 371) utan Linnell. Register är förträffliga hjälpmedel. Man blir bara något fundersam inför urvalet i sakregistret. När man läser att *dörr* omnämnas på omkr. 25 uppräknade sidor, *fönster* (*fönsteröppningar*) på omkr. 40 sidor och *läktare* på omkr. 30 sidor, ja, då undrar man verkligen om man framför sig har en lagerförteckning i en snickerifabrik. Någon rimlig ransonering får det väl ändå vara även i ett sakregister.

Hg Pl.

REIMUND KVIDELAND: *Norske eventyr*. Eventyr i Norden 1. Universitetsforlaget. Bergen, Oslo & Tromsø 1972.

En antologi med 71 norska sagotexter, som täcker de mest frekventa typerna, fördelar sig jämnt på de olika norska bygderna och representerar de mest kända, klassiska samlarna och berättarna. Sagorna har valts efter principen att språkligt stå den muntliga framställningskonsten så nära som möjligt, vilket man otvivelaktigt lyckats väl med. Boken vänder sig närmast till en sagointresserad allmänhet och de bifogade anmärkningarna är mycket knapphändiga. Med denna volym inleds en serie nordiska texter, som bl. a. bör kunna bli till nytta i den etnologiska elementärundervisningen.

J.-Ö. S.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

- Blå välling — sur sill. Vällingklockor och vällingklocksramsor* av Mats Rehnberg. .... 24:—
- Vad skall vi göra med de blanka gevär? 15 kapitel ur soldaternas liv* av Mats Rehnberg. 32:—, inb. 38:—
- Bygd och yttervärld* av Sigfrid Svensson. .... 10:—
- Stad i trä. Ett skede i den svenska småstadens byggnadshistoria* av Sten Rentzhog. .... 38:—
- Hästslakt och rackarskam. En etnologisk undersökning av folkliga fördomar* av Brita Egardt. .... 40:—
- Väderkvarnar och vattenmöllor* av Sven B. Ek. .... 45:—
- Kalmar. Karolinska borgarhus i sten* av Manne Hofrén. .... 44:—
- Hjälpreda vid kulturhistorisk byggnadsinventering* av Sander Rosén. 10:—
- Herdar och husdjur* av Mátyás Szabó. 34:—
- Studier i svenskt repslugeri* av Allan Nilson. .... 40:—
- Svensk Jugend* av Elisabet Stavenow-Hidemark. 17:50
- Spelkort* av John Bernström. .... 7:—
- Bruksherrgårdar i Gästrikland* av Hans Beskow. .... 45:—
- Gunnar Olof Hyllén-Cavallius som etnolog* av Nils-Arvid Bringéus. 20:—
- Oeconomia eller Hushållsbok för ungt adelsfolk* av Per Brahe, utg. och kommenterad av John Granlund och Gösta Holm. .... 68:—
- Villabebyggelse i Sverige 1900—1925* av Elisabet Stavenow-Hidemark. .... 68:—
- Die Geschichte des schwedischen Pfluges* av Ragnar Jirlow. .... 38:—
- En Södergrabb växer upp* av Cyrus Wallén. 11:90
- Klackarna i taket. Om halling och jössehäradspsolska* av Mats Rehnberg. .... 7:—
- Smycken i svensk ägo*. .... 24:—
- Skansens örtagård/Skansens herb garden* av Gösta Berg och Lisa Bauer. .... 12:—
- Från mjölk till ost. Drag ur den äldre mjölkhushållningen i Sverige* av Gustav Ränk. .... 34:—
- Gardiner och gardinuppsättningar. En kulturhistorisk studie* av Gunnel Hazelius-Berg. 12:50
- Generationsväxlingen inom romantikens klassicism* av Sten Lundwall. .... 40:—
- Alberget och Oakhill på Djurgården* av Martin Olsson. .... 62:—
- Kring en lotsgårds historia* av Ragnar Wirsén. .... 34:—
- Ljusen på gravarna* av Mats Rehnberg. .... 48:—
- Gubbyllan* av Per Anders Fogelström och Arne Björnstad. .... 20:—
- Övergången från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken* av Filip Hultblad. .... 60:—, inb. 75:—
- Hovmålaren Carl Fredrik Torssellius tapetmålARBOK* redigerad av Sigurd Wallin. .... 35:—
- Äldre svenska spannmålsmått* av Nils Sahlgren. .... 38:—
- Tapeter 1500—1900 i Nordiska museet* av Sigurd Wallin. .... 11:—
- Bakom polisens kulisser* av Gustaf Adolf Blomberg. .... 9:—

Priser exkl. moms

Stoffen 1967 Skoklund 1971
White 1969 s. 262
Weibull 1969

Nils Månsson Mandelgren

av Ake Stavenow

utgiven av Elisabet Stavenow-Hidemark

Pris exkl. moms 44: —

”Ingen som studerar 1800-talets konst- och kulturhistoria kommer förbi Mandelgren, denne misskände men okuvlige, argsinte och ensamme patriot och konstälskare . . .

Med sin biografi — som också är en brokig tidsskildring — har Ake Stavenow givit den renhjärtade Mandelgren en upprättelse.”

Bo Grandien i Dagens Nyheter

Folkdräkter

av Anna-Maja Nylén

Pris exkl. moms 50: —

”Den nya boken har blivit en synnerligen vacker och tilltalande volym i det yttre och innehållsligt har den blivit till en verklig handbok i detta fascinerande ämne till glädje och nytta för biblioteken, för hemslöjds- och hembygdsföreningar, för folkdans- och spelmanslag och för alla som lagt sig vinn om vården av detta rika kulturarv, som mer än mången annat speglar svensk tradition när den varit som bäst och festligast.”

Manne Hofrén i Barometern

I bokhandeln eller direkt från Nordiska museet, Bokförmedlingen, 115 21 Stockholm.